

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

FŐMUNKATÁRSÁK:

KANYARÓ FERENCZ, DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINCZ.

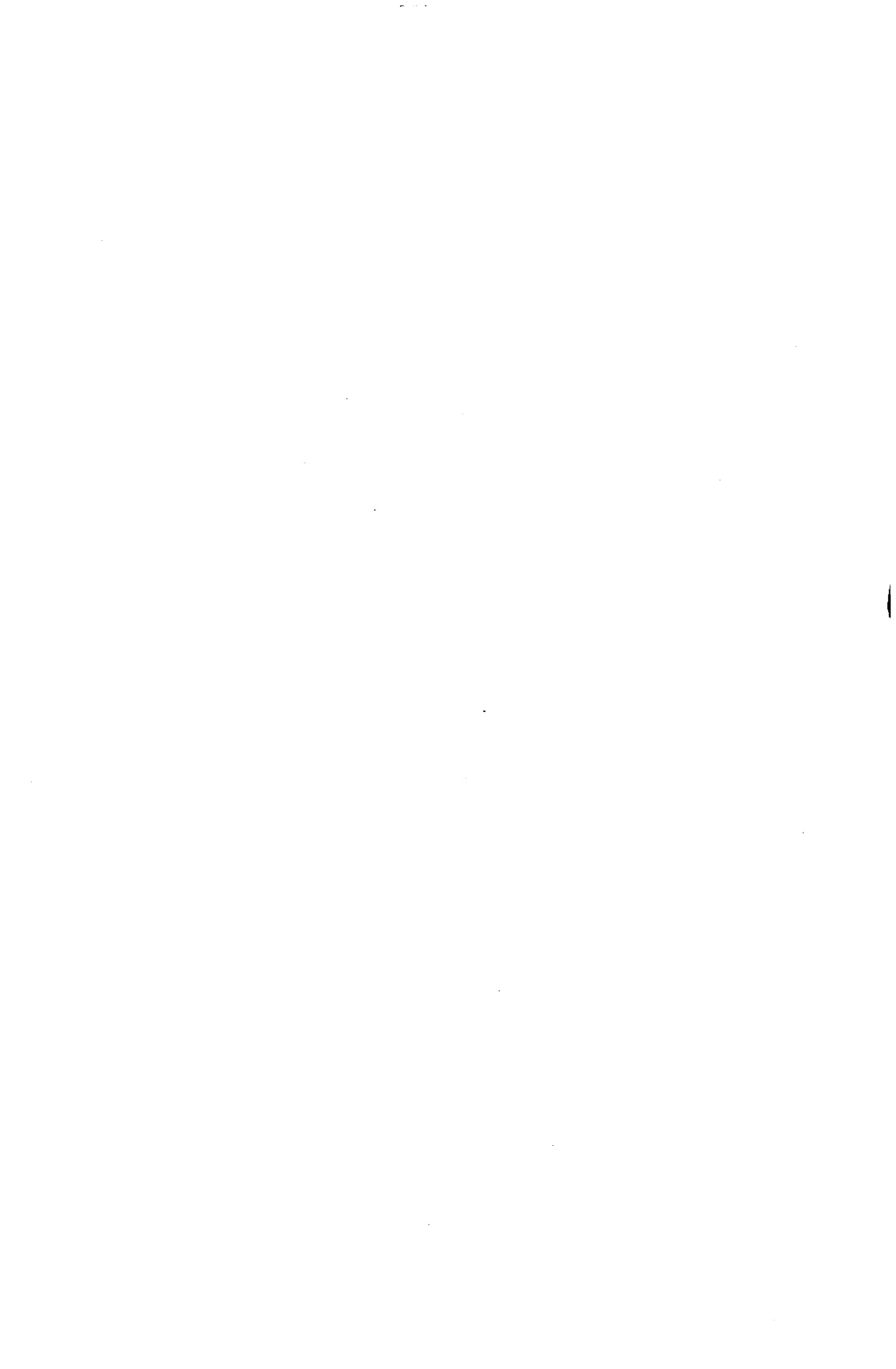
XXXV. KÖTET.

KOLOZSVÁR

AJTAI K. ALBERT MAGYAR FOLGÁR KÖNYVNYOMDÁJA

1900.

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

A Napkeleti bölcsek. (Urvacsorai beszéd.) PÉTERFI DÉNES	28
Az én eledelem. (Egyh. beszéd.) NÉMETH ISTVÁN	41
Egyh. beszéd. ÜRMÖSI KÁLMÁN.	209
Egyh. beszéd. LÖRINCZI DÉNES.	268
Alkalmi imák. RÉDIGER GÉZA.	320
Több világosságot. (Egyh. beszéd.) VÁRI ALBERT.	325

II. Hittaniak, bölcselmiek.

A vallás kiirthatatlansága. (Francziából.) FERENCZ JÓZSEF.	1
Nietzsche Frigyes (I—IV) DR. GÁL KELEMEN	11, 89, 155
Gyöngymondatok. (Ujkori íróktól.) Gyűjtötte: KISS MIHÁLY 55, 115, 284	
A buddhismusról. GRÓF KUUN GÉZA.	65
Gondolatok. BÁRÓ P. HORVÁTH KÁLMÁN.	110, 177, 231
Szentábrahामी theológiája. (I—III.) VÁRI ALBERT.	145, 257, 307
A megigazulás. (IV.) DEÉSY MIHÁLY.	185
Észszerűség és az unitárius vallás. PAP MÓZES (ifj.)	198
A keresztény egység. (Francziából.) FERENCZ JÓZSEF.	241

III. Nevelés és oktatásügyiek.

A közoktatási budgetvita. (G. K.)	123
Berde Mózsza három végrendelete	234
Értesítők	237
Id. Gróf Pálffy János alapítványa	293
Kolozsvári főiskolánk	356

IV. Életiratok, történelmiek.

Enyedi György unitárius püspök beszéde. Közli KANYARÓ FERENCZ	30
Dr. Martineau Jakab (Nekrológ) PÉTERFI DÉNES	54

Homorodalmási Mihály János életrata. SÁNDOR JÁNOS	70
Dr. Martineau Jakab. LŐFI ÖDÖN	129
Egyháztört. adatok:	
CXLI. Adakozásra hívó levél 1752-ből Közli PÁLFFY GYÖRGY .	274
CXLII. Horarik János beszéde a Pesti közgyűlésen 1841. (Néhai SÁMI LÁSZLÓ levéltárából)	348

V. Egyházi élet.

Ferencz József püspök megnyitó beszéde az Egyh. Képv. Tanácsban	46
A külföldi unitáriusok gyűlései. CSIFÓ SALAMON	217
Az unitáriusok egyh. főtanácsai gyűlése. CSIFÓ SALAMON	331

VI. Vegyesek.

Párisi levél. CHARRUAUD DEZSŐ	50, 103, 169, 224, 278
Párisi vallási congressus. GRÓF KUUN GÉZA	275
A székely kérdés. KOZMA FERENCZ	297
Báró P. Horváth Kálmán köszöntője a Berde-serleggel	346

VII. Irodalmi értesítő.

A magyar unitáriusok története a XVIII és XIX. században.
 Irta Kőváry László. Ism. . . . . 117. A logos eredete, tartalma és jelentősége a Jánosi iratokban. Irta Raffaj Sándor. Ism. PÉTERFI DÉNES. 117. Theol. ismeretek tára XIII. Szerk. Zoványi Jenő. Ism. . . . . 119. Szombatos imádságok. Hazay Hugó. Ism. KANYARÓ F. 119. Visszaemlékezések a forradalom derüesebb napjaira. Irta Kőváry László. Ism. (I. Z.) 120. Nagy-Britannia közoktatásügye. Irta Somogyi Géza. Ism. (g. k.) 121. Kozma Ferencz, Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus. Ism. . . . . 178. Diesterwegh Adolf válogatott művei. Fordították Bányai Jakab és Rédl Ferencz. Ism. (I. M.) 232. Ismereteink Tibetről. Irta Gróf Kuun Géza. Ism. . . . . 351. Bacher Vilmos, egy héber-perzsa szótár. Ism. . . . . 352.

VIII. Aranykönyv.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok. 63. 295, 361. Alapítvány a nagyajtai egyházközségben. 63. 362. Alapítvány az

iszlói egyh. községben. 63. Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templomra. 127, 239, 296. Adakozások a Maros-Járában építendő imaházra. 128. Nyilvános köszönet. 128. A szentmiklósi ifj. dalkör. 240. Zsigmond Ferencz úr adományja. 295. Özv. Figura Dánielné alapítv. 363.

IX. Külömfélék.

Dr. Martineau Jakab. Sir Henry Tate. Az angol unitáriusok. Dr. Székely Ferencz. 57. A yorki ügy. 58. Weingart. Róm. kath. autonomia. 59. „Los von Rom“ Németországban. Franciaországban. 60. Dr. St. George Mivart. Tanári vizsga. Tudori szigorlat. Az ág. ev. pozsonyi theol. akadémiája. 61. Agh Ferenc. 62. Gróf Kuun Géza. 122. Amerikai unitárius hitrokonaink. A tordai unitárius egyhközség. Az ág. ev. egyház. 123. Magyarország. Az erdélyi ev. ref. egyh. kerület. Az Erdélyi Prot. Lap. A Magyar Hirlap. A Szent-István társulat. 124. Franciaország. 125. Anglia. Az angol unitáriusok. 126. Főt. Ferencz József. Munkácsy. Kolozsvári egyh. községünk. 180. A hódmezővásárhelyi unitárius egyh. község. Tudori szigorlat. Mit tanulhatunk a Prot. Egyh. és Isk. Laptól? 182. A szászországi prot. nemesség. Csongvay Károly. A sárospataki ev. ref. theol. vesztesége. 183. Pályázati hirdetések. 184. Margit királynő imája. A róm. kath. egyház ünnepe. 233. Dr. Bartók György. A magyarországi Szent-Ferencz rend. Austriában a r. kath. egyházi vagyon. 234. Bajorországban a katholicismus. Olaszországban. Oroszországban. 235. Khina. Az erdélyi ev. ref. egyh. kerület. A nestorianusok egyháza. 236. Bethlen Gábor szoborbizottság felhívása. 237. Kolozsvári főiskolánk. A szabadelvű theologia. 239. A magyar Prot. Irod. társaság. 289. Az amerikai unitárius egyh. községek száma. A kiket szívesen lát a Vatikán. 290. Tisza Kálmán beszédéből. 291. A hunyadmegyei unitáriusok. 292. Belgiumban. A budapesti unitárius egyb. község. A vadházasságok. 294. „A székely kérdés“. Főt. Ferencz József 353. XIII. Leo pápa. Hoensbroechs gróf. Vatikáni körökben. Franciaország. 354. Széll Kálmán miniszterelnök. 355. Statistika. Müller Miksa. 356. Jéna. A hallei prot. egyetem vesztesége. Jakab Elek hamvainak hazaszállítása 358. Kaali Nagy Domokos. Sikó Miklós. 359.

Gyászhirek: 62, 126, 184, 239, 294, 360.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXV. évf.

1900. Január—Február.

1-ső füzet.

A vallás kiirthatatlansága.*

Az ember mindig visszatér Istenhez.

„Hová mennék a te lelked előtt és a te orozád előtt hová futnék?” stb. Zsolt CXXXIX. 7—12.

Az erkölesi világ szintugy mint a természeti folytonos változásnak van alávetve. Valamint földgömbünk életében voltak jég és hő korszakok; valamint egy emberi élet rövid folyamának is megvannak meleg és hideg, terméketlen és termékeny évsorozatai, a szárazságnak hosszú időszakaikat a rendkívül nedvességnek nem kevésbé hosszú időszakai követvén; valamint a tél a nyarat s ezt ismét a tél követi: hasonlóan az emberiség történetében is azt látjuk, hogy miveletlen korszakokat miveltségi korszakok váltanak fel; majd a legműveltebb társadalom helyet kell hogy adjon közönybe merült, ellomhult nemzedékeknek, a melyeknél a miveltség elposványosodik, míg egy újabb megújulás élető lehelletével ismét megeleveníti a lelkeket. Ez a rythmikus hullámozás mutatkozik az emberiség történetében, kezdve az egymást követő böleselmi nagy rendszereken a látszólag szeszélyes kisebb világtűnetek váltakozásáig. Ugy látszik, hogy valamely alkotás létrehozására megkivántató erők e műfolyam alatt kihasználhatván, lassanként szabad tért engednek az ellenkező erőknek, melyek ez idő alatt felhalmozódtak. S az apálnak és dagálnak ez a nagy hullámozása az emberi dolgokban éppen oly végtelen különféleséget hoz magával, mint a megmérhetlen Ocean hullámai.

Különös lenne, ha a vallásos élet ez alól az általános rend alól ki lenne véve és nem mutatna fel az emberi tevékenység minden más térein feltalálható ellentéteket. Avagy nem látjuk-e, hogy nem csak a különböző vallásos irányok, pl. a mysticismus és ratio-

* Jean Reville „Paroles d'un libre Croyant” című Párisban 1898-ban megjelent beszédeiből. L. Ker. Magv. XXXIV. évf. 3-ik füz. F. J.

nalismus, a ritualismus és puritanismus bizonyos szabályszerűséggel követik egymást, hanem hogy maga a vallásos érzület ereje is nagyon is észrevehető rythmikus változatosságokat tüntet fel. Vannak az emberiség életében vallásos és nem mondom teljesen vallástalan, de kevésbé vallásos korszakok. Ez a jelenség nem mai keletű, a mint a felületes szemlélők képzelik, a kik kevésbé ismerik a történelmet és nagyon is hajlandók a világ sorsát saját nemzedékek sorsához kötni. Minden időben így volt. Volt, van és valószínűleg mindég is lesznek az emberiséget alkotó különböző társadalmakban olyan korszakok, a mikor a vallásos élet erős és általános, és olyanok, a mikor a vallásos élet meglankad, részben elhanyaglik. A római köztársaság hanyatlása idején, egy századdal a mi időszámításunk előtt, kevésbé volt vallásos; a második és harmadik százban, Antonius és Severus alatt a római birodalom mélyen vallásos lett. A XVI-ik és a XVII-ik évszázadnak legnagyobb része Európában erős vallásos jelleggel bír; a XVIII-ik ellenben kevésbé vallásos század.

Azonban, a mit nem szabad szem elől eltévesztenünk, tekintettel különösen az utóbb felhozott példára, a látszat által ne engedjük magunkat soha félrevezettetni. Azokban a korszakokban, a melyeket rendesen vallástalanoknak minősítünk, gyakran egy benső munka foly, mely szükséges a vallásos haladáshoz s kiválóan kedvező arra, hogy tisztultabb, áldásosabb kegyességet fejtsen ki. Ezek néha valóságos korszakok, a midőn azok a vallásos formák, a melyek leélték magokat és többé nem elégítik ki az emberi értelmet, elpusztulnak, de ugyanakkor új élet csírákat termelnek. A XVIII. évszázadnak köszönhetjük látszólagos vallástalansága mellett a vallásos türelem megszilárdítását s már csak ezért is megérdemli, hogy a hitbéli szabadelvűség minden barátjától áldva legyen. De még több jót is találunk abban.

Mennyi körültekintéssel kell lennünk ezen dolgok megítélésénél! Legyünk óvatosok, nehogy a hozzánk hasonlókról azt monjuk, hogy a vallást megtagadták. Ne feledjük el, hogy közel kétszáz éven át az emberek milliói, s köztük a legfelvilágosultabb és a legkiválóbb tagjai a mi korunkat megelőző társadalomnak, atheistáknak tartották a keresztényeket egyszerűen csak azért, mert nem hittek ugyan istenekben mint ők. Nem tapasztaljuk-e, hogy napjainkban is Franciaország némely tartományaiban a protestánsokat úgy tekintik, mint a kik teljesen vallástalanok. Nem ismertek-e szabadgondolkozókat, a kik úgy beszélnek, mintha minden vallást meg-

vetnének és a kik azért nem kevésbé engedelmeskednek az erkölesi rendnek, a mint az lelkiismeretökben kijelenti magát s ennek a felsőbb törvénynek oly alázattal vetik alá magokat, mint a leghevebb keresztény az ő mennyei Atyja akaratának, annyira, hogy nem lehetne megtagadni tőlük a világi szentek elnevezését. Az embereket némelyek a vallástalanok közé sorozzák, mivel a mennyei Atya nevét nem azon módon használják, mint ők. A mi minket illet, mi soha sem fogunk ebben az itéletben egyetérteni. Mondjátok, hogy ellenmondás van benne, ha valaki elismeri, hogy a világegyetemben egy felsőbb rend van s nem ismeri el, hogy ez a felsőbb rend maga az Isten a világban. Ezt megengedem. De ne mondjátok, hogy az ilyen ember vallástalan, még ha önmaga állítja is, mert az Isten ezen szolgálja, a ki nem tudja megismerni urát, valóban vallásosabb, mint az az ál-kegyeskedő, a ki nem szünik meg az Uram, Uram kiáltásban, de a ki önző, igazságtalan s nem képes az ő mennyei Atyja akaratát teljesíteni.

Mint a hogy van művészi érzék: ép úgy van vallási érzék is. Sokan azt hiszik magukról, hogy nagy művészek vagy kiváló műkedvelők, a kik teljesen képtelenek egy valódi hangulatra, míg másoknak, a kik erre igényt sem tartanak, szerénységök s tartózkodások mellett is, melyet a szépművek bírálatánál tanúsítanak, a szép iránt nagyon fogékony szívek van.

Mennyi igazságtalanságot és méltatlanságot kikerülnék, ha mi, a kik a vallás összehasonlíthatlan becséről meg vagyunk győződve, a történelemnek ezt a tanulságát korunkra tudnók alkalmazni. Valóban igaz, hogy a jelen társadalom bizonyos tekintetben kevésbé vallásos. Mindennap halljuk s 40 év óta nem hiányoznak olyan tudósok se, a kik minden formában kifejezik, hogy a vallásos korszak elmúlt, hogy a gyermekkorból kinőtt emberiség a tudomány korszakát éli és nem sokára eljő az az idő, a mikor a vallás nem lesz egyéb, mint egy történelmi kuriositás. Ezt bölcsesek állítják, a tudomány emberei kinyomatják könyveikben, a journalisták hirdetik megszámlálhatatlan röpirataikban, a melyekben naponta annyi buta vélemény lát napvilágot.

Nem lenne könnyű kimutatni, hogy a mi keresztény társadalmunkban s főleg ebben a szép Franciaországban évek óta csakugyan ne lenne ellenséges áramlat a kereszténység s a vallásnak minden neme iránt. De vajjon következik-e ebből az, hogy a kereszténység rendeltetése véget ért és hogy a vallás ügye menthetle-

nül el van ejtve. Egy valóban vallásos ember soha sem fog erre a következtetésre jutni. Ez rá nézve annyi lenne, mint az öngyilkosság. A hit sajátja az, hogy végdiadala iránt soha sem kételkedik. De nemesak a hit utasítja vissza magától iszonyattal a minden vallásos érzülettől teljesen megfosztott életet. A multból szerzett tapasztalat, merem mondani, hogy a tudomány, a történelmi tudomány, az erköles-tudomány maga is visszautasítja a vallásos nihilismus apostolainak ezeket a felületes következtetéseiket, mivel mélyebben behat a dolgok vizsgálatába és az időszerű jelenségeket nem zavarja össze a valódi tényekkel.

Jelen társadalmunk vallásos jelleme megítélésénél komoly megfontolásra van szükség. A mult vallásos formái, a melyekről azt mondják, hogy kihálóban vannak, nem állanak oly rosszul, mint a hogy türelmetlen örökösök kivánnák. Nézzétek, kérlek, minő téritési munkásságot, jótékony intézményeket hoznak azok minden nap létre s minő áldozattételekre és önmegtágadásra lelkesítik társadalmunkat. Aztán nem látjátok-e, hogy mellettök, nélkülök is minő hatalmas vallásos hév dobogtatja kortársaink egy nagy részének szívét. Kétségen kívül, a tekintély hit elvesztette a földet lábai alól. Mi van ebben ros? Hiszen talán soha sem volt oly élénk a törekvés, hogy az emberek élő, személyes vallásra tegyenek szert és bár sajnos, hogy ebben a némileg fejletlen és rendszertelen kísérletben, a melyből hiányzik az összefoglaló irányítás, sok erő veszendőbe megy, más részről nem található-e fel a hagyományok lánczaitól még megnyügözött lelkek ezen feltörő szárnyalásában egy szebb jövő reménye egy újabb vallás iránt, a mely megfelelőbb lesz a tudomány által megújhodott társadalom ismereteinek és szükségeinek.

Igen a XIX-ik évszáznak második fele a vallástalanság szinét viseli magán, mint mindazok a korszakok, a melyekben a társadalom abban a vallásban, a melyben fölnevekedett, többé nem találta fel azt a vallást, a mely értelmének megfelelően s igényeit és szükségleteit kielégítse. S ennek oka nem csak abban az ellenséges magatartásban keresendő, melyet az egyházak legnagyobb része tanusit a mindinkább növekvő demokratiának politikai és társadalmi elvei iránt, mert a vallás ellen ebből származott támadás következményeit csak annak elvakult papjai érezhetik. A baj mélyebben fekszik és messzebbre nyulik.

A vallás — vagy hogy határozottabban szóljunk, a keresztény vallás, mert a hozzánk hasonlók legnagyobb része nem ismer más

vallást, a melyben felnevekedett. — a hagyományos keresztény vallás, a mint azt az egyházi atyák és a conciliumok formulázták, egy sereg olyan eszméhez és fogalomhoz van kötve, a melyeket a tudomány két század óta kérelhetlenül halomra döntött, anyira, hogy azokat ma még a legkonservatívabb hívők közül sem fogadja el senki. A hagyományos keresztény vallás azt tartja, hogy a föld a világegyetem központja, hogy az ég egy fejünk felett kiterjesztett erósség, hogy Isten a világot nem állandó törvények, hanem a esodás közbelépések sorozata által kormányozza, hogy Isten csak a mi plánétünk teremtményeivel foglalkozik, ezeknek is csak egy kis részével, hogy a mit a kereszténység első századaiban az emberi természetről, a léleknek és testnek egymáshoz való viszonyairól megmondott, annál többet ma sem tudhat senki. A világnak hat nap alatti teremtése, a paradicsomi bűneset, a megtestesülés, a testi feltámadás, a menybemenetel, az angyalok bukása, Jákobnak az éghez támasztott lajtorjája és más ezekhez hasonlók a régi hagyományos formákban egy mai értelmes emberre nézve teljesen értelmetlenek.

S vajjon mi következett ebből? Az emberek egy igen nagy része mikor belátta, hogy a mit neki a vallás neve alatt tanítottak, teljesen ellenkezik azzal, a mit az iskolában és tekintélyes írók műveiből tanult, ebből azt a következtetést vont ki, hogy a vallás absurdum, hogy egy értelmes ember nem fogadhatja el azt mint a böleseségnek utolsó szavát s mivel más vallást nem ismert, mivel sem ideje nem volt hozzá, sem a szükséges ismeretekkel nem rendelkezett arra, hogy az evangeliumot, a keresztény vallás valóban vallásos és életadó elemét kihámozza azokból a józan értelemben ütköző tanításokból, a melyekbe azokat számokra bebonyálták, többé nem is akartak semmit hallani a vallásról s teljesen meg voltak arról győződve, hogy a legjobb szolgálatot azzal teszik az emberiségnek, ha azt megszabadítják a vallástól.

Majd jöttek a tudomány rajongói, a modern ismeretekről megittasult szellemek, a kik a hagyományos vallástól elfordult emberekhez így szóllottak: „Jöjjetek hozzánk, mi mindazt a mit a vallás nektek a dogmák által kívánt megmagyarázni, sokkal észszerűbben és kielégítőbben megmagyarázzuk. Mi titeket a természet uraivá teszünk, annak titkait előttetek feltárjuk és eljő az idő, a mikor hála érte a tudománynak, sem Istenre, sem mysteriumra nem lesz szükségtetek, hogy a földön megnyerhessétek üdvösségtetek, a mit a vallás egy képzelt jövőre tőlt ki.

Bizonyára, ha valamely korszak vallástalanságának veszélyét igazolni lehetett, azt a mely jelen társadalmunk van, méltán lehet igazolni. A vallás azonban létezik, sőt életerős és tevékeny. Egy vallásos megújulás hajnalának sugarai már kezdenek a láthatáron tündökölni. Az emberiség ma még kevésbé teszi tul magát a valláson, mint más hasonló krízisek alkalmával a multban; mivel ezt nem teheti, mivel a vallás más dolog, mint annak dogmái vagy azok a hitezhettek, melyekkel a vallást azonosítani szokták; mivel az ember ösztönszerűleg, önként és szükségképpen valóságos, mivel ránézve lehetetlen hosszasan ellent állani annak a benső erőnek, a mely karjait az Örökkévaló felé kényszeríti kiterjeszteni, mint a hogy ezt a gyermek teszi anyjával; mivel lehetetlen észre nem vennie, hogy magát esalja meg, ki azt hiszi, hogy ő mindennek ismeretére juthat, a mikor benne és körülötte mindennek gyökérszállai az ismeretlenbe, az Örökkévalóba nyulnak; mivel születésétől fogva haláláig, mihelyt magába száll, mihelyt lényének vizsgálatába merül, lehetetlen nem éreznie, hogy egy felsőbb hatalom befolyása alatt áll, ez hatja át, ez szabja meg rendeltetését, hogy a legkisebb atomig számtalan köteléssel van az egyetemes világrendhez fűzve, hogy az Örökkévalóban él és nem szabadulhat meg az Istenben való hittől. Ha a menybe megy, Isten ott van; ha a halálra hajtja fejét, ott is az Isten van. Ha a hajnalnak szárnyait ölti magára, hogy a tengernek utolsó határinál keressen magának lakást, ott is az Örökkévalóval találkozik.

Az ember mindig visszatért Istenhez; ime, ezt tanítja a történelem. És mindig vissza fog hozzá térni; ime, ezt bizonyítja a lélektan. Ezt meg nem változtatják a tudományos okoskodások, nem az összes böleselmi értekezések. Az ember így van teremtve. Ha különböző utakon is mint a melyeken elődei jártak, de mégis visszatér az ember Istenhez s általában csak kevesen bírnak azzal a tehetséggel, hogy erről magoknak tudományosan az analysis igénybe vételével adhassanak számot. De a természetes ösztön az embert ez irányban biztosabban vezeti, mint a legtudósabb szemlélődés és a bölesész közül, a ki azt hiszi, hogy mindent meg tud magyarázni és e magyarázatok által Istent kiküszöbölheti a világ-egyetemből és a közül az alázatos hívó közül, a ki nem tudván megérteni a jelenségek végtelen tömkelegét, minden dolgot önként a minden életnek és minden rendnek egyetlen és főforrására visszatér, — e kettő közül az utóbbi választotta a jobb részt.

A tudomány elhivatása oly szép és oly nagyterjedelmű, hogy azzal meg kellene elégednie és óvakodnia kellene beavatkozni oly dolgokba, a melyekkel csak tehetetlenségét bizonyítja. Positív ismereteinket folyton gyarapítani, a dolgokat elemezni, ez által levonni azokat a megszámlálhatatlan következtetéseket, a melyek mind inkább alkalmasabbá lesznek a természet erőinek felhasználására, s a minket környező veszélyek elhárítására: mindez talán semmi és nem elégitheti-e ki a legnemesebb ambíciót is? A mikor a tudomány tovább akar menni s beleavatkozik a megismerhetetlen birodalmába, magát csalja meg és minket is megcsal.

Az anya, ki gyermeke bölcsőjére hajol, hálát ad az Örökkévalónak, hogy azt neki adta és szívének öröme az élő Isten dicséretévé lesz. És ti élettannal foglalkozók most így szóltok hozzá: „Mit csinálsz? az Örökkévaló nincs sehol. Én megmondom neked, hogy formálódik gyermeked s minő elemekből áll. Mielőtt te első csókot rányomhattad volna az ő szép arczára, mi tudtuk napról-napra azokat a változásokat, melyeken az átment. Mi az emberi testnek minden részét elemeztük és a legkisebb arányokban tudjuk, minő anyagokból lett husa, csontja és idegei, minő tekeresei kell hogy legyenek agyának, hogy ne legyen tudatlan, hogy vére hogy van vegyítve, hogy élhessen. Mi szétszedtük ezt a kis lényt, mint a hogy az ember szétszed egy kis szép bubát és tudjuk, hogy az nem egyéb, mint a természeti erők egy nagy számának esetleges, szükséges és vak játéka.

Ne csodálkozz rajta, oh, tudós uram, hogy az ifju nő nem hallgat reád és szívének teljességéből tovább dicséri az Istent. Neki van igaza. Az ő szíve igen egyszerű benső szemlélődésből kijelentette neki azt, a mit a te értelmed nem foghat meg. Felfedezéseidet csodáljuk, tisztelettel hajlunk meg az igazság keresésében önzetlenséggeddel az emberiségnek tett szolgálataid előtt, nagy elismeréssel vagyunk mindazok iránt, a miket tettél, hogy a mi szívünknek kedves kis lények életét biztosítsd s azoknak sorsát javítsd. De nem tudjuk eltagadni, hogy tulajdonképpen semmit sem magyaráztál meg nekünk; tényekre hivatkozol, mogmutatod, hogy azok minő kapcsolatban állanak egymáshoz; ebből bizonyos szabályokat húzol le, melyeket törvényeknek nevezel; de egyáltalában nem tudod megmondani, hogy mindez miért van így; a legkisebb fogalmad sincs arról, hogy mi hát az élet, hogy mi különbözteti meg a gyermeket a bubától; azt sem tudod megmagyarázni, hogy két csepp vérenek

miért van ugyanazon összetétele. Mert az öröklés, az evolutio nagy szavai sem egyebek szavaknál, éppen oly elvont fogalmak, mint a miket jelentenek, vagy a középkori scholastikusok misége (quidditas) s végre is kénytelen vagy megvallani, hogy semmit sem értesz meg abból. És még akkor is, ha ezt a csudálatra méltó szervezetet teljesen megmagyaráznád, ha az élet titkát a legutolsó redőig feltárnád és értésünkre tudnád adni mindazoknak a törvényeknek, mindazoknak az erőknél, mindazoknak a csoportosulásoknak szövevényes játékat, a melyeknek csodálatos működése és meglepő összhangja hozza létre ezt a gyenge kis lényt, nem látod-e, hogy éppen ez a rend, a törvénynek ez a hatalma, ez az összhang, a mi azt eredményezi, hogy az a kevés azot, oxygen, hydrogen és szén egy élő testet formáljon, éppen az élet siklik ki bonezoló késed és mérő serpenyőd alól — az első és utolsó ok, az Örökkévalónak ezen gyenge teremtményben való működése.

Isten, mondják az ujkori vallástalanság doktorai: felesleges hypothesis; mi nélküle is megmagyarázzuk a világot. És megmutatják az őseredeti ködfoltoeszkákat, a melyek a mechanikai erők hatása alatt lassanként egy néhány millió csillaggá tömörültek, ezek ismét a naprendszer megalkotván, hosszú korszakok alatt kifejlődött a mi kis földünk is, a melyet kezdetben egészen víz borított s csak lassanként honosult meg rajta a növényzet s lett erdővel koszorúzva. Jól van; mindez igen szép, kápráztató és telve számtalan hypothesis-sal. De tegyük fel, hogy ez úgy van. Nem látjátok-e, hogy a világegyetemnek ez a bámulatos evolutioja, hogy a végetlen ezen iszonyu nagy átalakulásában nyilvánul örök és változhatatlan törvények, a melyek a legnagyobb napokat mint a legkisebb atomokat kormányozzák, ezerszer nagyobb szerű és meglepőbb, mint a bibliai hagyomány szerinti hat napi teremtés és ha a hajdankor prófétái az ők világról való korlátolt ismeretökkel felismerték az Örökkévaló lehelletét, mely az eredeti chaost rendezte és megteremkenyitette, hála érette az ujkori tudománynak nincs-e ezerszer több okunk leborulni az Örökkévaló előtt, megismerve az isteni szellemet a maga végetlen fényében az ő műveiben? Mert a mi nagy, a mi szép, a mi bámulásra méltó, az nem a megszámlálhatatlan világok puszta anyaga és az égi testek megmérhetetlen távolsága. Ennél fenségesebb az, hogy ebben a nagy térben, a melyben a legnagyobb ész is elveszti magát, a világ ezen rendszerben, a melyben a legmerészebb képzelet is megzavarodik, nincs egy por-

szem, a mely ne engedelmeskednék ugyanazon erő törvényének, mint a legnagyobb égi test, nincs egy sugár, a mely ne ugyanazon módon rezegne, nincs egy csillag, a melynek tömege ne az Örökkévaló legfőbb parancsa szerint mozogna és folytatná útját. A mit egy tudomány sem tud megfejtteni, a minek nagyszerűségét emberi ajk nem tudja kibeszélni, ez az a nagy kijelentése az Észnek a vitágon át, ez az Örökkévaló mysteriuma, És a mikor egy nyári szép éjen feltekintünk az ég boltozatára, Isten az, a ki az azon feltűnő csillagokból hozzánk beszél és a tudomány indít arra, hogy lábaihoz boruljunk.

Az ember mindig visszatér Istenhez; mert a titokszerűség, az ismeretlen nemcsak körülte nyilvánul. Ő maga is teljesen el van abban merülve rendeltetését tekintve. Az ember soha sem fogja magát úgy tekinteni, mint a véletlennek egy egyszerű jelenségét, a ki egy pillanatra feltűnt a semmiség habjain, hogy aztán örökre eltűnjék; mert akkor nem tehetne jobbat, minthogy azonnal a feneketlen örvénybe vesse magát, a honnan jobb lett volna soha ki se jönnie. A pozitív böleség ugyanazt mondhatja: „semmi sem voltál születésed előtt és a mikor tested porrá lesz, haláloed után ismét semmivé leszel.“ De az ember egy vagy más formában mindig meg fogja találni örökkévaló rendeltetésének bizonyítékát. Az élet ösztöne mindig ellent fog mondatni vele, mint a józan észszel és jó érzéssel ellenkező tanoknak, azoknak a lesújtó tanoknak, a melyek abból indulva ki, hogy semmit sem kell elfogadni, a mit nem lehet megmagyarázni, tulajdonképpen semmit sem magyaráznak meg. Mert éppen azt kellene velünk megértetni, hogy hogy van az, hogy az ember halandónak születvén és soha sem látva maga körül mást, mint csak tűnékeny lényeket és dolgokat, az örökkévalóság eszméjéhez jutott és örökkévaló rendeltetésének bizonyítékát érzi magában. A mit szükséges tudnunk, hogy mi módon jutott az ember az erkölcsi világrend fogalmához és ez az erkölcsi világrend hogy állhat fenn örök élet nélkül, hogyan semmisülhet meg az én, a személyes élv, a mely a lét egységét adja, a mikor magunk körül nem látunk semmit, a mi megsemmisülne, hanem minden átváltozik, ez az . . .

De miért folytassam tovább? A tudomány itt sem magyaráz meg semmit teljesen mint más egyebütt. Mindenfelől a titokszerűség környez; létünk minden gyökérszállai, rendeltetésünk minden célja ebbe vannak elrejtve. Mindezek egy felsőbb erőhez, egy főbb

életelvhez, egy fő értelemhez, mindezek az Örökkévalóhoz vezetnek : „*Hová mennék a te lelked előtt és a te orczád előtt hová futnék? Ha a mennybe menyek, ott vagy ; ha a koporsóba vetem az én ágymat, ott is jelen vagy. Ha olyan szárnyaim volnának is, mint a hajnalnak és a tengernek utolsó határánál laknám is, oda is a te kezéd vinne engemet és a te jobb kezéd megfogna engemet. Ha azt mondanám, talán a setétség elfedez engemet ; de a setétség is világosság én körülöttem. A setétség is nem fedez el engemet te előtted, hanem az éjszaka is, mint a nap fénylik ; a setétség te előtted olyan mint a világosság.*“ A minket környező setétségben, abban a titokszerűségben, a melybe rendeltetésünk el van rejtve, ez a biztosíték, hogy az Örökkévalóban élünk, ez a hit, a mely oly egyszerű a maga népies és naiv kifejezési módjában és oly főséges a maga tudományos kijelentésében, az Örökkévalóban való ezen hit egy hatalom, egy vigasz és egy remény életünkre nézve. Az Örökkévalótól származunk, benne élünk és hozzá térünk vissza. És a zsol-tár íróval, hála ezért a hitért, arról győződünk meg, hogy a sötétség is világosság lesz körülünk. Mert megszilárdítván ily módon azokat a kezdetben gyenge, de később erősebb kötelékeket, a melyek minket az Örökkévalóval egyesítenek, a kegyességnek mindennapi gyakorlata által lelkünknek szentélyében mindinkább megtanuljuk, hogy ez az Örökkévaló, a kiben élünk és a kitől függünk, lényünk minden szálánál fogva, maga az élő Isten, a legfőbb jó, minden élet adója, minden kegyelem osztogatója. És így eljutunk az igazi valláshoz, az Istennek lélekben és igazságban imádásához, a Krisztussal való teljes egységhez, megtanulván naponta egyesülni ezzel az élő Istennel a szeretet és bizalom által. Ha a világegyetem kijelentette nekünk az Örökkévalót, a Mindenhatót, az erős Istent, a kinek akarata minden rendnek elve, a végtelen szellemet, a ki minden dolgot áthat — az a hit, hogy mi tőle függünk, a szereret Istenét jelenti ki nekünk Benne, azt az Urat, a kinek akaratja meg kell hogy legyen a mennyen úgy, mint a földön, mivel az jó ; ezért teljes bizalmunk lehet a menyei atya gondviselésében. Az ő szeretete töltse be sziveteket !

(Francziából)

FERENCZ JÓZSEF.

Nietzsche Frigyes.

Nietzsche neve nem ismeretlen a magyar irodalomban. Legelőször *Szlávik* ismertetett róla írott könyvet,¹ azután önálló cikket is irt Stein nyomán.² A következő évben dr. Erdélyi Károly foglalkozik Nietzschéről szóló irodalommal egy cikksorozatban,³ melyben nem kevesebb, mint hat könyvet ismertet s mely cikksorozat külön lenyomatban is megjelent. Utána egy *L-s* jegyű ismeretlen ismerteti Richlnek „*Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker. Ein Essay* 2. kiad. 1898.“ cz. művét a Budapesti Szemle 1899. febr. számában.

Nietzsche a modern szellemi élet történetében a legérdekesebb alakok egyike. Hogy egész írói pályáján legodaadóbb érdeklődéssel a morál problémáját tette kutatása középpontjává; hogy kutatásai közben a kereszténységet hallatlanul merész vakmerőséggel támadja úgy, hogy szinte megdőbbsen ez a határtalan nyíltság, hogy olyan dolgokat mond ki ragyogó stílusban, melyeket talán többen éreznek, mint hinnők, de nyíltan bevallani nem mernek, hogy e közben egyéni, socialis, szellemi és erkölesi életünk alapjait támadja, melyeken életünk berendezkedett s melyeknek nemhogy felforgatására és megsemmisítésére, de még csak kétségbevonására sem gondoltunk soha s ezekhez szikrázó, ötletes, villámszerű stílusának utánozhatatlan bája, melylyel gondolatai legfinomabb árnyalatait is ki tudja fejezni: mindez érthetővé teszi és megmagyarázza azt a sokoldalú és általános érdeklődést, a melylyel Nietzsche és művei találkoznak. Nem mulik el év a nélkül, hogy a monographiáknak, értekezéseknek egész nagy sorozatát ne hozná róla. Kezdetben nem vették észre működését. Most mind komolyabban és odaadóbban foglalkoznak vele. Kezdetben napirendre tértek felette, mint érthetetlen curiosum felett. Most már igen tekintélyes tudósok foglalkoznak vele. Műveit fordítják angolra és francziára. Terjedni kezdenek már gondolatai is

¹ Nietzsche elmélete. Erdélyi Múzeum 1896.

² Nietzsche és világnézete. Athenaeum. 1896.

³ Nietzsche Frigyes. Böleseleti Polyóirat. 1897.

Nem is szólva most hazájában tett hőltásairól, később lesz szó ezekről is, Erdélyi már a magyar költészetben is felleli hatását idézett munkájában. S ez a hatás, mint ilyen esetekben történni szokott, a legtúlzóbb s a legkevesebb igazságot tartalmazó gondolatai, nézetei átvételében és terjesztésében nyilvánul.

Hogy ma már komolyan veszik őt, a kivel le kell számolni, a róla megjelenő könyvek nagy számából is lehet következtetni. De nines író, a kit annyira ellentétesen itélnének meg. Van olyan, a ki elsőrangú lángelmének tartja s egy Lutherhez meg Augustinus-hoz hasonlítja; a másik a nyelv művelése kérdésében Luther, Lessing és Goethe mellé állítja. Van olyan is, a ki rettenetesen hiányos természetnek tartja értelmi és erkölcsi tekintetben, csalónak, iparlovagnak, parasitának, a ki Schopenhaueren élösködik s a német irodalom legnagyobb szégyenfoltjának nevezi (Kalina). *Grimm* szerint Nietzschet már eleget magasztalták és gáncsolták; most már ideje, sőt egyenesen kötelesség, behatóbban megvizsgálni nézeteit s c ezéلبől mindenek előtt szükséges, hogy komolyan vegyük őt s a részletekbe is kövessük. *Ritschl* szerint mint egyéniség is magasan kiválik a napi nagyságok, tuezatemberek tömegéből, ki erkölesileg is nagy és rokonszenves alak, midőn hívatása lelkiismeretes teljesítésével testi és lelki erejét felemészti s azután a legnagyobb testi szenvedéseket és fájdalmakat nemesak hogy bámulatra méltó türelemmel viseli el, hanem épen azokból szívja irodalmi műveihez az erőt. Művei „a legélesebb kritikát“ hívják ki maguk ellen, de ha elfogulatlanok akarunk lenni, azt is be kell ismernünk, hogy sok dologban valóban igaza van, másokban legalább relativ igaza. Ezt mondja a bonni egyetem theologiai tanára. Nietzsehe tehát megérdemli figyelmünket.

Tartsunk szemlét az utóbbi évek vele foglalkozó egy-két műve felett. Minthogy folyóiratunk Nietzschével most foglalkozik először, egy néhány sorban kiterjeszkedünk élete legfontosabb mozzanataira. Szellemi fejlődése pályáján az eszméknek csak amaz áramlatait fogjuk részletesebben ismertetni, a melyek a keresztény vallással és keresztény morállal benső kapcsolatban vannak. A többire csak a teljesebb megértés kedvéért s csak röviden fogunk utalni.

I.

(Das Problem Friedrich Nietzsches von Eduard Grimm. Berlin, C. A. Schwetschke und Sohn. 1899. 255. l.)

Nietzsche 1844. okt. 15-én született Röckenben, Szászországban prot. papi családból. Ősei lengyel nemesek voltak. Atyja 1849-ben meghalt s anyja 1850-ben Naumburgba költözött. 1854-ben itt kezdette gymnasiumi tanulmányait. A közeli pfortai iskola rektora figyelmét a gyermek nem sokára magára vonta s ingyenes helyet ajánlott fel neki. 1858-ban e katonai fegyelemmel szervezett intézetbe lép s 1864-ben 20 éves korában érettségi vizsgálatot tesz. Gallwitz, kinek művéből¹ ez életrajzi adatokat vesszük, érdekes feljegyzéseket idéz N. naplójából. A 17 éves ifju egy helyen így ír a kereszténységről: „nem más, mint kétségbeesés saját erején s takargatása ama gyöngeségének, hogy nem tudja magának határozottan megteremtteni sorsát“.

Theologiai és philologiai tanulmányokra a bonni egyetemre iratkozott be. Tagja a *Frankonia* burschenschaftnak, de nem sokára megundorodik a sok ivástól és dohányzástól. Gallwitz úgy sejtí, hogy már ez időben szakít érzületben a keresztény vallással. A tudományra esküszik, a mely az igazságra vezet, ha még oly ijesztő és iszonyu volna is. 1865-ben a lipesei egyetemre ment. Itt olvassa először Schopenhauert. A következő évben egy pályamunkájával díjat nyer. 1867-ben mint tüzérönkéntes teljesíti katonai kötelezettségét, mely az egyéniség kialakítására, az erős jellem kifejtésére irányuló életfeladatát előnyösen befolyásolta. 1868-ban visszatért a lipesei egyetemre, de nem mint tanuló, hanem mint magántudós, hogy egyetemi tanárságra készüljön. Ez időben ismerkedik meg Wagner Richarddal. Nemsokára a doktoratusi vizsga elengedésével, a classica-philologia tanára lett Baselben. 1869. elején tartotta székfoglalóját. Ez időtől egymás után jelennek meg művei. De az 1872. évi német francia háborúból, melyben mint betegápoló vett részt, nehéz betegséggel tért vissza s ettől kezdve ez a betegség teljesen sohasem szünetel. 1876—77-re e miatt már egész évre szabadságot kell kérnie s 1879-ben lemond állásáról. Innen kezdve folyton vándorol, most itt, majd amott találjuk rettenetes szenvedéseivel: télen Olaszországban, nyáron Svájcban. A fizikai fájdalom meglátogatta őt, mint kevés más halandót, mondja szépen *Kaftan* (*Das Christenthum und Nietzsches Herrenmoral. I. Erdélyinél. 8. l.*). A nagy fájdalmak megtörték testileg és szellemileg is. 1889. elején szelleme elborult, s most e szellemi eltompultságban éli napjait s húzza betegségét,

¹ Friedrich Nietzsche. Ein Lebensbild. A Diercks-féle Männer der Zeit IV. kötete. Dresden und Leipzig, 1898.

melyhez — mint huga Förster-Nietzsche Erzsébet írja — többszöri szélütés is járult.¹

Első korszakában² ez a kérdés áll a középponton: *mi az igazi cultura?* Az igazi cultura nem a tudományon, ismereten, valláson vagy morálon alapszik, hanem a művészetben. A művészet tetőpontja pedig a teremtor erőknek az a bősége, a melyet *lángelmének* neveznek (Innen e korszak Grimmnél: *Der Geniekultus.*). Nincs a culturának magasabb célja, mint a lángelme előkészítése. A lángelme nem az emberiségért van, hanem öncél, minden egyéb csak eszköz e célra. A cél az emberi nem csúcsaiban, nagy „egyes“-eiben, szentjeiben, művészeiben van. A politikai liberalismus, melynek alapja az emberi nem méltósága, egy betegségi állapot, mely a lángelme fejlődését akadályozza. Nem a nagy tömeg míveltsége a cél, hanem a nagy egyeseké. A mai míveltség irányának kettős kára van, egyfelől kivonja a tömeget a nagy egyesek uralma alól, másfelől ezekből is „*entartete Bildungsmensch*“-eket csinál. Az államnak nincs más célja, mint védeni, ápolni, fejleszteni a lángelmét; s hogy ez szabadon fejlődhessen, legyen ment minden közönséges, mindennapi munkától. Ezt vegye át a nagy tömeg, melynek rabszolga munkája nélkül ez a kifejlődés lehetetlen. A rabszolga munkát tehát nem nélkülözhetjük, mint a görögök sem nélkülözhatték.

Straussban a modern, egyoldalú elméleti ember optimismusát ostorozza, a ki mindenről itél, a nélkül, hogy kritikája mélyre hatna, ki állítólag épült a lángelme művein a nélkül, hogy értené, ki saját terméketlenségében és hiúságában ellensége minden valóban nagyak és teremtornek, szóval igazi „*Bildungsphilister.*“

A következő legtárgyilagosabb s gondolatokban valóban gazdag művében a történelem tanulmányozásának legnagyobb hátrányát abban látja, hogy nem szolgál az életnek, hanem elgyöngíti, sőt megöli *az egyéniséget*. „A történelmet csak erős egyéniségek bírják el, a gyengéket teljesen megsemmisíti“. „Gondoljátok el a legszélsőbb példát, egy embert, a ki egyáltalában nem tud feledni, a ki arra

¹ Budapesti Napló 1900. jan. 10. szám.

² Grimm szerint következő művei tartoznak ide: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* 1871. 1872 ben tartott felolvasásai: *Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten. Unzeitgemässe Betrachtungen.* Ezek közül első: *David Strauss. Der Bekenner und Schriftsteller*, második: *Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*, a harmadik: *Schopenhauer als Erzieher* és negyedik: *Richard Wagner in Bayreuth.*

vozna itélve, hogy mindenütt csak fejlődést lásson; egy ilyen ember többé nem hisz magában, mindent mozgó pontokba lát szétfolyni s elveszíti magát a fejlődés ez áramlatában«. A történelem hasznáról tehát csak addig beszélhetünk, a míg az életnek szolgál. A múltból csak annyit sajátítsunk el, a mennyit húsunkká, vérünkkel s azután eselekvéssé tudunk változtatni, a többit felejtsük el. „Ez a munka elmélkedésre serkentő gondolatok kieneses bányája; állandó jelentőségű lesz, miként a benne tárgyalt probléma is állandó“, mondja Grimm.

Következő munkájában Schopenhauert állítja élénk nevelőül s buzdít, hogy menjünk segítségére a természetnek s a mi ennek csak véletlenül és tökéletlenül sikerül, t. i. nagy emberek, lángelmék előállása, igyekezzünk abban segédkezni: teremtsük elé a feltételeket, melyek mellett lángelmék előállhatnak s álljunk önzetlen önfeláldozással szolgálatukba. Itt a művészettől kissé távolodva, közeledni kezd hivatásához, a tudományhoz és bölcsészethez s következő munkájában (Richard Wagner in Bayreuth) az élet és élő egyéniség hangsúlyozása még feltűnőbb, midőn a látszaton alapuló művészettel az élet valóságát helyezi szembe.

Ezzel lezárul fejlődésének első korszaka, melylyel, nem tartozván szorosan tárgyunkhoz, csak röviden foglalkoztunk.

A következő korszakot (1878—82.) Grimm az ismeret tulnyomó szerepléséről nevezi el (das Vorherrschen der Erkenntniss). Kezdődnek vándorévei. Aphorismákban ír s e nemben mesteri tökélyre viszi. E változást benne a darwinismus okozza. E korszakába esnek: *Menschliches Allzumenschliches*, *Fröhliche Wissenschaft* az utolsó könyv kivételével. A mi első korszakában még „az ős-egy“ misztikus mélységeiből eredt, az most már emberi, nagyon is emberi eredetű; tévedések, szokás, véletlen szövedéke minden. A jelenségek mögötti világ (Ding an sich) csak álom. Minden folytonos változásban van, semmi állandó, semmi szilárdan álló; e fogalmakat mi visszük a dolgokba. Nincs állandó, örök; tehát örök anyag sincs. A természet nem ismer végeztelt. Mi nem ismerünk egyebet, csak a fejlődést. Az embernek sincs ezéja. Minden lett, fejlődött és mulandó. Elveti tehát a metaphysikát. S mit tesz helyébe? Fogalmaink és érzelmeink elemzését. Különösen pedig *vallási, morális és aesthetikai* képzeleteinket elemzi.

A metaphysika forrása a vallás. Ámde a metaphysikát már megsemmisítette, a vallást is el kell hát törölni. Most a vallás ellen

fordul. Vallás és tudomány teljesen kizárják egymást. Közöttük nincs rokonság, sem barátság, sem ellenségeskedés: különböző csillagokon laknak. „Vallás sem közvetve, sem közvetlenül, sem mint dogma, sem mint hasonlat, soha még igazságot nem tartalmazott“. A vallások eredete oly időbe esik, midőn a természeti causalitas fogalma hiányzott s a természet esetlegességek complexuma volt. Abból a törekvésből erednek, hogy a természetben uralkodó hatalmakat az ember érdekében befolyásolják. S innen, hogy mennél mélyebben van áthatva valamely vallás e világnézettől, annál elevenebb. S innen, hogy a modern vallások hanyatlóban vannak. „Mihelyt böleseleti tanok csúsznak be valamely vallásba, az jele annak, hogy a vallás maga kétségbe esik jövőjén“.

Hevesebb a támadása a *moral* ellen. Nincs moral metaphysikai alapon; nincs erény, nincs bűn. Nincs örök erkölcsi törvény. Az erkölcsi világrend hite téves hit. Ninesenek végzések, melyekből az ember viseletét meglehetne itélni. Semmi sines, a mi magában jó vagy rossz volna. „Ha az ember nem tartja magát rossznak, nem is az többé“. A moral olyan, mint az alchimia; mindkettőben hittek s mind a kettő téves volt. A mit kezdetben jónak vagy rossznak mondtak, azok a *következmények* voltak, melyeket a cselekedetek maguk után vontak, a szerint, a mint hasznosaknak vagy károsaknak találták azokat. Később átvitték e jelzőket magukra a *cselekedetekre*, még később az *indító okokra* s végül az *ember lényére*. S a jó és rossz e leszármazását egészen elfeledték. Az értékelés szempontja mindig a haszon volt. A hatalmasok, uralkodók akaratát nevezték előbb jónak, a gyöngeséget, erőtlenséget és tehetetlenséget rossznak. Így egy ideig jó és rossz annyi mint előkelő és alsórendű, úr és rabszolga. Idővel aztán szokások formálódtak ki, melyeket ösztönszerűleg követtek. „Az erkölcsösség nem egyéb, mint engedelmesség a szokásnak“. Az erkölcs pedig összefoglalása annak, a mit az emberek hasznosnak vagy károsnak tekintettek, vagy pedig: a cselekvés és ítélet hagyományos, öröklött módja. A hol nincs hagyomány, ott erkölcs sines. De az eddigi moralnak megvolt az a haszna, hogy az ember magasabbnak tekintvén magát, szigorúbb törvényeket ismert el s ez által az állatból állatfölötti állattá (Übertier), emberré lett. E morál nélkül az ember állat maradt volna.

A mi morálunk a keresztény morál. Ez ellen támad most Nietzsche s kivált az emberszeretet elve ellen. Ha a haszon vagy a kár a döntő szempont a cselekedetek értékbecslésénél, akkor az

én szempontja a döntő. Tehát az oly morál, a mely az évre való tekintet nélkül másért parancsolja a cselekedetet, téves, visszás, természetellenes, túlzott. A felebaráti szeretet elve ellene mond az életnek s ha általánosan érvényesülhetne, egyenesen az élet megszüntetéséhez vezetne.

Ime, ez eredményekhez vezetí őt a vallási és erkölcsi fogalmaknak a darwinismus nevében, az ismeret mindenhatóságába vetett hittel megkezdett elemzése. Bizonyos melancholiába ringatja őt e munka, mely már a czímbe is kifejeződik: *Menschliches Allzumenschliches!* E modern materialistikus alapon már a darwinismus tételeit, minők a létért való harez, alkalmazkodás, tenyésztés, öröklés stb. átviszi és alkalmazza a szellemi és erkölcsi életre.

A szabadakarat kérdésére többször visszatér: „Nevetünk azon, a ki szobájából abban a perczen, melyben a nap az övét elhagyja, kilépve így szól: *akarom*, hogy a nap feljőjjön, és azon, a ki egy kereket nem tud feltartóztatni s így szól: *akarom*, hogy gördüljön; és azon, a kit a küzdelemben leterítenek és így szól: itt fekszem, de itt *akarok* feküdni . . . Minden ember egy darab fatum okosságával és balgaságaival.“ Ha nincs szabad akarat, természetesen felelősség sincs. Egy kegyetlen ember annyira nem felelős, mint egy darab gránit nem felelős azért, hogy gránit. Itélni annyi mint igazságtalannak lenni. A lelkiismereti furdalás olyan, mint egy kutya harapása kőbe: ostobaság. A büntetett nem érdemli meg a büntetést. Ez csak eszköz mások rettentésére. Így a büntetett másoknak válik javára s ennyiben a megbüntetett gonosztevő az emberiség jövőjének érzheti magát. A bün fogalmát ki kellene irtani e világból s utána a büntetését is. A bünös szellemi beteg s nem büntetni, hanem lehetőleg kimélni kellene és meggyógyítani.

De ha eltörli a régi keresztény morális értékfogalmakat, tesz-e valamit helyökbe? Dicséri a *jó embert*, kit a jóakarát és jótétemény jellemez; de ez első sorban irányuljon saját magára. Mert van valami, de csak *fokozati* különbség a jó és rossz között, a szerint a mint az egoismus erősebb vagy gyengébb. „Légy, a mi vagy.“ A kegyetlen ember Nietzsche e korszakában még korábbi culturák maradványa, valamint a bizalmatlanság, irígység, erőszak is. Most még magasztalja „a szép, nagy, előkelő, nemes lelket“ s így maradt még valami az előbbi korszak cultusából, de ez most nem a lángelmének szól, hanem a magasabb, kiválasztott, kivételes embereknek. Született aristokratismusa nem tagadja meg magát.

Aztán van neki e korszakban egy egészen sajátos erénye, a mely — szerinte — sem a sokratesi, sem a keresztény erények között nincs meg s ez az *őszinteség* (Redlichkeit), a mely a legfeltétlenebb igazságszeretetet követeli meg nemcsak az emberekkel, hanem saját magával, gondolataival való társalgásban is. „Soha semmit vissza nem tartani, vagy elhallgatni, a mit saját gondolataid ellen gondolni lehet. Fogadd fel ezt! Ez a gondolkodás őszinteségéhez tartozik.“ S már most felveti azt a kérdést, a melyre azonban egyelőre még nem felel: Honnan az őszinteségre való kötelezettségünk? Nem kell-e e kötelezettséget is megvizsgálni s egy perczre kétségbe vonni?

Ime, vannak még positiv tételek moráljában. Ez átmeneti állapot. A régi keresztény morált nem lehet egyszerre eltörölni s az új még nincs készen. Usak egyengeti az útakat hozzá.

Új fejlődési korszakhoz értünk Nietzsche életében. Ez új korszakot képviseli: *Also sprach Zarathustra*. „A ki Nietzsche eddigi munkáitól jó, előbb egy másvilágba helyezve hiszi magát,“ mondja Grimm; de nem sokára látja, hogy sok előbb elejtett fonalat felvesz és tovább fon. Meséje csekély, majdnem semmi és befejezetlen.

Zarathustra előjő a magános hegyek közül, hol 10 évet töltött s hirdeti a népnek: Tanitom nektek az *emberfeletti embert* (*Übermensch*). Ez a témája. Az előbbi korszakban tagadta a ezélt. Most egy nagy ezélt tűz az ember elé: az emberfeletti ember teremtését. Az ember korábban állat volt, emberré, Übertierré lett. Nem lehet-e az emberből is Übermensch? Lám, ez a fajok leszármazása elméletének megtoldása, tovább folytatása. Most már az erkölcsi fogalmakat, a kitüzött ezélhoz viszonyítva, értékeli. Minden, a mi a ezélhoz vezet, kívánatos, a mi eltérit, elvetendő. Ilyen az emberek egyenlőségének tana. Inkább nagynek lenni, ha a roszban is, mint kicsinynek. Feláldozni e ezélért mindent, nemcsak önmagát, hanem felebarátját is. „Ne kiméld felebarátodat; az ember olyan valami, a mit le kell győzni“, hogy t. i. az Übermensch előállhasson. E nagy szeretet mellett a keresztény felebaráti szeretet kicsinyes előtte és sok benne az önámítás, színeskedés, titkolt önszeretet. Ilyen a részvét is, a mely a szenvedő büszkeségét és önállóságát is kikezdi. A magasabb ember a kis erényeket, az apró-cseprő okosságokat, a fűvényszem apróságu tekinteteket győzze le. „Az emberfeletti ember fekszik a szivemen, nem az ember, nem a felebarátom, nem a legszegényebb, nem a legszenvedőbb, nem a legjobb.“ A régi értékek

téveseknek bizonyultak, tehát újakat kell tenni helyökbe. Ez az új értékelés, a dolgoknak új becslése a *teremtés*. A régi világ középpontján az isten állott; az újén az emberfeletti ember áll. Most a teremtő, akaró, értékelő én a dolgok mértéke. Az élet legbensőbb lényegében nem egyéb, mint a *hatalomhoz való akarat* (Wille zur Macht.) A teremtő én kemény, hajthatatlan; törni, rombolni is kell tudnia. „A gyógyíthatatlannak ne akarjon az ember orvosos lenni; a mi esik, lökjed; a kit nem tanítotok repülni, azt tanítsátok gyorsabban esni“.

Mik a tulajdonságai az emberfölötti embernek? Tehetünk-e valamit abból a czélből, hogy életre hívjuk? Nietzsche itt a darwinizmus értelmében nem nevelésről, hanem *tenyésztésről* beszél. Meg kell választani a helyet, a táplálékot. Komolyan gáncsolja azt a gondatlanságot, melylyel szellemileg megáldott emberek házasodnak s utódjaik magasabb fejlődését komolyan veszélyeztetik. Az emberfölötti ember egyesítse magában az igazságost, a hőst, a költőt, a megismerőt, az igazmondót, a vezetőt. Ime, most is át-átvilan régi eszménye: a lángelme! De új jegyek nem igen járulnak a régiékhöz, az Übermensch fogalma nem eléggé tartalmas. Széttörte „a régi táblákat“, maga előtt „újakat, féligírottakat“ lát, de tényleg üresek. *Also sprach Zarathustra* utolsó része már közel áll a bohó-zathoz. Az egész befejezetlen. „Igazi befejezést (íratai között többféle tervet találtak) találni azért volt oly nehéz, mert N. már megint túlnőtt tárgyán“, mondja Grimm.

A következő korszakot szerzőnk 1885—87-ig számítja s „*az úri természet*“ cz. alatt tárgyalja. Az igazsággal, ismeretelméleti kérdésekkel most már nem törődik. A pozitivistákat „*Wirklichkeitsphilosophaster*“-eknek és „*Erkenntnismikroskopiker*“-nek gúnyolja. „Semmi egyéb, mint erkölcsi előítélet, hogy az igazságnak több bece van, mint a látszatnak; sőt a leggyengébben bizonyított felvétel, a milyen csak létezik a világon“. Tehát most már az igazság is idejét mult fogalom, mint a vallás. Az előbbi korszak teremtő, akaró, értékelő énje most „az attitude rettenés érzéltelensége“. Mi maradt hát meg?

Most csak az emberi ösztönök léteznek, alapjukkal, a hatalomhoz való akarral. Csak ösztönök vannak, még pedig erősek vagy gyengék s e szerint az emberek egészségesek vagy betegek. Legegészségesebbek azok, a kikben az ösztönélet egész teljességében megvan. Most már eszménye tehát a fékezetlen természeti erővel,

ösztönökkel felruházott ember, a kiben teljes mértékben meg van az, a mi az életet teszi: „az idegennek, gyengébbnek elsajátítása, sértése, legyőzése, elnyomása; szigor, saját formák ráerőszakolása, bekebelezés és legalább és legszelidebben kifejezve kizsákmányolás“. Esményei most a római birodalomba betörő, erőből duzzadó germán népek, „a zsákmányra és győzelemre sováran váró szőke bestia;“ azután mint nem a pusztá testi erő, hanem a kiméletlen uralkodói nagyság képviselői, a rómaiak, a kik a görögökkel szemben most Nietzschénél mind jobban előtérbe lépnek, meg Napoleon és Borgia Cesare. Megállhat-e ez eszményekkel együtt a keresztény morál? A keresztény dogma már megsemmisült, a morál azonban még uralkodik. Meg kell tehát semmisíteni ezt is. S hogy ezt tehesse, a keresztény morál eredetét és fejlődését kell kutatni. A mit ad, az nem történelmi magyarázat, hanem „psychologiai hypothesis“, mondja szerzőnk.

Lássuk e hypothesisist. Kétféle morált lehet megkülönböztetni, egyik az előkelőké, *az uri morál*, másik az alsórendűeké, szegényeké, tehetetleneké, ez *a rabszolga morál*. Előbb a *Jenseits von Gut und Böse*, azután *„Zur Genealogie der Moral“* ez. munkáiban fejtegeti e kérdéseket. Az elsőben az előkelő természet tulajdonságait adja elő, a másodikban a rabszolga morállal foglalkozik főképp s ennek uralkodását törekszik megtörni.

Kiindulási pont a fékezhetetlen és megtörhetetlen ösztönökkel megáldott emberek, kik uralkodni, elnyomni, magukat kiméletlenül érvényesíteni akarják. A mit tesznek, az *a jó*, s csak azért, mert ők teszik. A haszon itt már nem jó tekintetbe. Cselekedeteiket egyszerűen jóknak érzik s ezzel úri jogukat gyakorolják, t. i. értékeket teremtenek, neveket adnak. Az előkelők, hatalmasak szempontjából állott elé e megkülönböztetés: *jó és hitvány* (gut, schlecht).

De az alsóbbak, gyengék, leigázottak másképp itélnek, ők nem tudnak szabad tért engedni ösztöneiknek; cselekedeteiket, ítéleteiket mindig az elnyomóikkal való viszony határozza meg s így a hasznosság szempontja kerül felül. E szempontból aztán a leghasznosabb tulajdonságok: önmegadás, engedelmesség, türelem, alázat, kölesönös segítség, szolgálás, részvét, felebaráti szeretet. Előttük ezek az ércnyek. Rossznak mondják mindazt, a mi az uralkodók, hatalmasok sajátos természetét teszi: az uralkodást, erővel teljes férfiaságot, hódítást. A szabad akarat feltalálói is ők; a *jó* és *rossz* (gut, böse) ellentétét is ők hozták a világba. Nem gondolhatunk rosszabbat,

mintha az uralkodó osztályok a rabszolga morál e szellemétől engedik magukat megfertőztetni, a mi arra vezet, hogy szégyelni kezdik az erőn nyugvó ősi jogukat. Ez betegség s a hanyatlás jele. Évszázadok óta tart e hanyatlás. *Az első rabszolgázadás a morálban* a zsidókkal kezdődik; legkiállhatatlanabb formája a kereszténység. Hogy Israel a Názáretit megtagadta és keresztre feszítette, az a legraffináltabb bosszu műve volt Róma ellen, mert tudta, hogy Israel ellenségei most annál meggondolatlanabban csatlakoznak Jézushoz és a zsidó szellemhez. *Róma Judaea ellen s Judaea Róma ellen!* Ez ellentétben fejeződik ki legpraegnansabban a zsidó-keresztény és a classicus életeszmény közötti harc. A classicus életideál még egyszer felragyog a renaissanceban, de Judea nemsokára megint győz a „póriás“ reformatióval. Ime ez Nietzschénél a keresztény moral fejlődés történelme fordulataiban!

Ha az ösztönök nem tudnak kifelé korlátlanul nyilvánulni, befelé fordulnak s előáll az *ember elbelsőülése*, a mit később *léleknek* neveztek. Ezen a nagy változáson az ember akkor ment először keresztül, midőn vadonjából kilépve, a társadalmi rend kényszerét fel kellett vennie. Ha az ösztönök állandóan befelé fordulnak, az az embert beteggé teszi. Ez a betegség az alapja egész morálunknak. Mert a befelé fordult ösztönök egymást marják, tépik s így áll elé a *rossz lelkiismeret*; a hatalomhoz való akarat t. i. ha nem tud kifelé nyilvánulni, kéjes kegyetlenséggel fordul saját énye ellen. Ez általános betegségből meg kell váltani az embereket. Ezért el fog jöni Zarathustra, mondja Nietzsche.

E betegségben orvosok a papok, az asketikus eszmény e hirdetői. Ők betegápolók, pedig maguk is betegek. Ez az asketikus eszmény még a tudományra is kiterjed, mert ez sem teremt új értékeket. A hatalomhoz való akarat a tudományban az igazság feltétlen szeretete volna. De mivel ez is a keresztény hitből származik, Nietzsche ezt is problémává teszi, mert az őszinteség, az igazság szeretete azt kívánja, hogy előbb a dogmatikus kereszténységet, azután a keresztény morált, s végül az igazságra való akaratot vonjuk kétségbe. Hová jutunk tehát? *„Semmi sem igaz, minden szabad“*. Ezzel végződik e korszaka s ez a mondása — Grimm szerint — „egy hosszú fejlődésnek gyorsan letűnő végét jelenti“.

Szerzőnk szerint Nietzsche fejlődésének utolsó korszakához értünk, a melyet ő *„a hanyatlás, mint probléma és saját hanyatlása“*

ez. tárgyal. Művei e korszakban: *Der Fall Wagner*. 1888. *Götzen-dämmerung*. 1889. *Nietzsche contra Wagner*. 1888. (Csak 1896-ban jelent meg.) és *Der Antichrist*, 1888. (1896. jelent meg.) Utóbbi 4 részszel tervezte e ezímen: *Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte*. De már csak az első részt dolgozhatta ki.

A rabszolga morál az életet semmisíti meg, az úri morál fokozza. E szerint már megkülönbözteti a *felmenő* és *hanyatló* élet korszakát, utóbbit *décadence*-nek nevezve. A *décadence* problémája áll most a középponton. Évezredek culturája alapszik a hamis (keresztény) morálon. Ezek azért a hanyatlás idői. Így a jelen is a *décadence* kora. Minden *décadence* azzal kezdődik, hogy az ösztönök elnyomatnak. Ha az ösztönök korlátlan érvényesülésével a jóllét, jólésés érzése jár, az az egészség. Mihelyt ez az egység megbomlik, mihelyt az ösztönök anarehiája, egyik túlságos érvényesülése a másik rovására beáll, azonnal előáll a hanyatlás, a *décadence*. E szempontból kezd most Nietzsche feladatához: a dolgok értékét újból meghatározni, régi értékeket új szempontokból felforgatni, átértékelni (*Umwertung aller Werte*). Hogyan kezdi meg e munkáját?

A leghevesebb támadásokat intézi a kereszténység ellen. A buddhizmust magasan feléje helyezi. De különbséget tesz Jézus és a melléje csatlakozó kereszténység között. A keresztény vallás későbbi meghamisításáért Pál apostolt teszi felelőssé. Ha már nincs vallás, hit, mi marad meg? Csodálatos módon az igazságot, az ismeretet teszi helyébe, mintha ezek jogosultsága és értéke minden kétségen felül állva, magától értetődnék s mintha sohasem vonta volna kétségbe. Most az igazsághoz az érzékek által jutunk. „Szorítkozz érzékeidre; minden egyéb hazugság.“ A belső világ bolygó fény, esaló kép. Szerzőnk utal arra a feltűnő tényre, hogy Nietzsche e korszakában előbbi nézeteire visszatér, magát gyakran ismétli, Wagnerrel ismételten foglalkozik — ennek halála után is, művei néha csak kivonatai, ismétlési előbbi munkáinak. Miért? kérdezi Grimm. Azért, mert — „fogy az ereje“. Nem tud többé lényegesen újat teremteni. Ismételni, magyarázni kezdi saját magát. Beleolvassa mostani nézeteit korábbi műveibe. „Az a kor, melyben a hanyatlás problémáját nyomatékkal az előtérbe állítja, saját hanyatlásának kora“. Ez a hanyatlás stílusában is mutatkozik. Aphorismái nem kerek, nem bevégzettek. Öntudata gyanusan fokozódik. Wagnerhez való viszonyát úgy tárgyalja, mintha világosemény volna, hogy ő most tőle elválik, Zarathustráját az emberiség legmélyebb könyvének nevezi.

Kifejezései gyalázások, szitkok. Az egykori Bildungsphilister most Bildungskretin, Sokrates Hanswurst, Kant, „verwachsenster Begriffskrüppel, Idiot, Verhängniss von Spinne, Nihilist mit christlich-dogmatischen Eingeweiden. A germán definitiója nála: engedelmesség és hosszú lábak; „germánok és más fajankók“, „német szarvasmarhák“. A papok beefsteakfalók, szent parasiták. A kereszténység a szentül hazudás művészete.

Ime, e szitkokért, e hallatlan káromlásokért támadták leghevesebben Nietzschét. Pedig ez utóbbi műveit egészen mellőzni kellene — mondja szerzőnk — mert látni való, hogy e szavakból a kezdődő örültség beszél. A *Geneologie der Moral*-al kellene lezárni Nietzsche pályáját.

Miután szerzőnk így végig kísérte Nietzschét fejlődése korszakain, négy fejezetben megpróbálja jellemezni őt. Az elsőben mint *gondolkodót* jellemzi.

Szelleme gazdagságát, problémákban való kiapadhatatlanságát mindenki magasztalhatja. Legotthonosabb a lelki élet terén. Finom észrevételekkel kíséri s bontja alkotó részeikre a hangulatokat. És az éles megfigyeléshez járul az előadás művészete. Ebben valóban mester. A legfinomabb árnyalatokat is ki tudja fejezni.

Hogy meggyőződéseit, nézeteit változtathassa, ezt a szabadságot nyomatékkal s ismételten követeli magának. Ez a tisztaság követelménye nála, mint a ruhaváltoztatás. Nézetei nem előbb változnak, hanem az alatt, míg könyveit írja. Nála az írás majdnem feltétele a fejlődésnek. S hogy fejlődése nem ér kielégítő véghez, annak is oka van. Ő mindig a szélsőségekben mozog: az egyik egyoldalúságból az ellenkezőbe csap, egyik szélsőségből a másikba minden közvetítés nélkül. A nézeteknek ez a változtatása nála *belső dispositio*, mint minden sokoldalú természetnél. Változásainak egyik oka *kételyének módja*. Nála a kétely nem eszköz az igazságra, hanem módorosság, a szeszélynek egy neme. Nem tárgyi okokon, hanem önkényén, szeszélyén alapszik. Kétségbe vonja Descartes cogito ergo sum-ját. Az én fictio, a sokféle ösztön mesterséges összetétele. S ki hangsúlyozta merészebben énjét, egyéniségét, mint ő? Szinte megdöbbentő merészséggel veti fel a kérdést: mi kötelez minket az igazságra? Van-e valam becese az igazságnak? De hát e kérdéssel nem épen az igazságot akarja-e kideríteni? Miért kérdi hát, ha kételkedik az igazság becsében? Ha az ismeret mögött nem állana az élet, ki vágynék ismeretre? Ez igaz, de túlzásba viszi a gondolatot, midőn azt mondja, hogy

mivel a gondolkodásba az ösztönélet is belejátszik, tehát a gondolkodás nem egyéb, mint ösztönélet s így lép előtérbe a hatalomhoz való akarat.

Nietzsche tagad az életben is, a természetben is minden szabályszerűséget. „Mily nagyra becsüli N. a modern természettudományt s mégis mily messze áll annak tudományos szellemétől“! Ez bizonyos *rendszertelenségben* fejeződik ki nála. Innen, hogy aphorismákban ír; innen az ellentétek és ellenmondások nagy tömege; innen szellemessége, melyet könnyen vesz. Egy jó ötletét nem áldozná fel a következetes rendszer kedvéért. S ne feledjük azt sem, hogy megfigyeléseit inkább beteg, mint egészséges embereken tette. Szerinte az emberi gondolkodás is történelmileg lett, fejlődött s a gondolkodás formái is fejlődtek a véletlen szerint. Ha ez így van, akkor nem szükségképeniek. Ha valami most így látszik, máskor, holnap másképp, talán ellenkezőnek látszhatik. Ez a *gondolkodás anarchismusa*, teljes önkénye, fegyelmezetlensége.

Nietzschét a morál problémája foglalkoztatta legmélyebben; ez nála életkérdéssé lett. Ő nemcsak új morált akar a régi helyébe, hanem a morált, mint tudományt akarja megalapítani. Erre előmunkálatok, kísérletek kellenek, össze kell gyűjteni az anyagot s azután feldolgozni. De ő nem várja be ez előmunkálatokat, hanem mindjárt új morált szeretne életbe léptetni. Erre első lépés, hogy a régi hibáit kiméretlenül feltárjuk. A miket itt felhoz, azok „gyakran finom megfigyelések és tények“. Például — mondja szerző — a haszon ma is első indító oka a cselekedeteknek s az erkölesi szempontok csak később bontakoznak ki. Ma is lehet, sőt van eset, hogy a mit egy hatalmas tesz, azt a tőle függők jónak, útánzásra méltónak mondják. Hogy a keresztény morál hívei gyakran nem tartják magukat e morálhoz, hogy a kedély mozgalmakban nemtelen alkotó részek vannak, miudez nem tagadható. Úri és rabszolgai természetek lehetnek, vannak keresztény külső alatt is — talán többen is, mint hinnők. De hát érintik-e ezek a keresztény morál lényegét? Nietzsche fel fogásában itt is egyoldalúságot árul el. Csak *asketikus formájában* ismeri a morált, a mint az a katolicizmusban és pietizmusban kifejezésre jutott.

S mit tesz ő a keresztény morál helyébe? Magasztalja „az ajándékozó erényt“ („schenkende Tugend“), mely szelleme bőségét kiárasztja, szétönti, leszórja az emberekre. Nem száll le, hanem fönnmarad a magasban s onnan szórja le ajándékát, nem könyörületből,

hanem hogy megszabaduljon fölöslegétől. Az alantállók eszköz neki, hogy magasságát, fensőbbtségét még jobban érezze. Van ebben némi rokon vonás a keresztény szeretettel s mégis ellentétes. A szeretet elfeledkezik magáról, leszáll az emberekhez, nem ajándékozik, hanem szolgál. Ez az ajándékozó erény pogány erény, az ókor liberálitása: az úr rászorul a rabszolgára, hogy magaslatán megmaradhasson s a lealacsonyító munkától megkímélve legyen. Itt a classicus-philologus egyesült az aristokratával Nietzscheben a „pórias, szegényes, tehetetlen“ keresztény morál ellen. A *nagyság!* ez az eszménye kezdetétől végig, minden fejlődési fokán megmarad, csak más-más tulajdonságokkal, utoljára a durva, physikai erő, a természeti ösztön hatalma marad csak meg. Tagadja az akarat szabadságát, a felelősséget. Miért diesér és gánésol hát másokat? „Az az *én* izlésem, nem jó, nem rossz, de az *én* izlésem“. Ez a legteljesebb *individualismus*, mely *anarchismus*nak is mondható. A gondolkodás anarchismusának megfelelő az életbeli (morálbeli) anarchismus. Nem csoda, ha a *décadence* pusztá sivársága terül el előtte. Ez a *décadence* annak a chaosnak a képe, a mely előállana, ha a világ az ő gondolatai szerint akarná berendezni magát.

Bármennyit változtatja nézeteit, abban következetes, hogy tagadja a kereszténységet előbb tartózkodva, később mind hevesebben, mintha a gyűlölt ellenség hatalma előtte folyvást nőne. Volt egy idő, midőn keresztény szellemben élt. Ismeretei e téren is részben egyoldalúak, részben hiányosak. A keresztény gondolatvilágot csak *orthodox-pietistikus* formájában ismeri. Innen, hogy a vallás ősi, durvább alakjait tartja a valódiaknak. A vallás csak addig eleven, ható erő, míg megvan eredeti mythos-alakító ereje a maga frissességében. Innen előszeretete a catholicismus és ellenszereve a protestantismus iránt. Az ok, a miért ő a keresztény vallás ellen harezol, nem az, hogy tagadja isten létét, hanem az, hogy a keresztény istenfogalomban oly lélettartalom nyer kifejezést, a mely ellen már morálja a leghevesebben harezolt. A keresztény morál tagadja az életöztönöket, a világtól elzárkózást követel, Nietzsche morálja ellenkezőleg a hatalomhoz való akaratban tetőződik. Aztán ő nemesak a keresztény, hanem általában minden vallás ellen harezol, hisz a vallás szerinte leélte már magát. Mindezek ellenére sokszor találkozunk nála vallásos hangulatokkal; de ha a vallás a mi fogalmaink szerint egy istenhez való viszonyt, tőle való függést feltételez, ilyen értelemben nála vallásról nem lehet

szó. Hogy az ő szelleme sem lehetett el az emberi természet egység után törekvő ösztöne nélkül, azt bizonyítja az, hogy kezdetben az „ős-egyről“, azután a sajátos természetű, saját akarattal és cselekvéssel bíró természetről, később a „világészről“ szól, „mely az emberiség oekonomiáját szabályozza“; a végén pedig megnyugszik a sorson, a fatumon, a mely az ember fölött áll és életére határozólag foly be. Az *amor fati* az az erény, a mely abból áll, „a dolgokat nem másképp akarni, mint a hogy vannak, a szükségképenit nemesak elviselni, hanem szeretni is, szóval: ein Jasagender sein und kein Verneiner“. Szerzőnk csodálja Nietzschénél a sorsával, a megmérhetetlen szenvedésekkel való e kibékülést, megelégedést, de egyszersmind utal arra is, hogy ez a felfogás a legsötétebb és legvigasztalanabb pessimismushoz vezethet.

Ezek után már kérdezhetjük: miben áll hát Nietzsche böleseletének jelentősége? Mindenek felett feltűnik az *ellenmondások* ama nagy tömege, a melyből e böleselet áll s a melyből a helyett, hogy fejlődésével kibontakoznék, még jobban belebonyolodik. Ez ellenmondásokat csak úgy érthetjük meg s tudjuk némileg igazolni, ha időbeli egymásutánjukban fogjuk fel. Nietzsche fejlődésében egyik ellenmondás csaknem kikerülhetetlenül következik a másik után. Ez a fejlődés egy hullámzatosan emelkedő és eső vonal, mely azonban egészében lefelé halad. Mellőzzük azt a számos ellentétet, a mely elmélete és gyakorlata között feltűnik. De jelentékenyebbek azok, a melyek alap gondolataira vonatkoznak. Feltétlenül vagy csak feltételesen vagyunk-e kötelezve az igazságra? Mindkettőre igennel felel s ez ellenmondástól sohasem tudott megszabadulni. Végül oda jut: „Semmi sem igaz, minden szabad“. A morált úgy támadja, hogy szorosan véve nem marad hely számára s mégis új morált akar alapítani. Azonban a „legvégzetesebb ellenmondás“ nála ez: az én költött fogalom, az egyéniség nem egység, nincs önálló középpontja, lényege a test, tehát sokság, az ösztönök sokasága, melyekből a gondolat nő. S ez az én legyen egy teremtő akarat, egy első mozgás, magától, magából gördülő kerék? Ez tüzzön önmagának célokat, teremtsen értékeket? Ez változtassa rendd é a chaost s önmaga akarta tetté a véletlent? Zarathustrát tartják a tetőpontnak s épen itt legélesebb az ellentét: a teremtő akaratú erő az Übermenschben, másfelől a legteljesebb tehetetlenség az örök visszatérés gondolatában. Szinte megfoghatatlan — mondja Grimm — hogy nem veszi észre ez ellenmondást.

Ez Nietzsche böleselete; valósággal „ellenmondások fészke.“

Lényegében negatív természetű. Jellemző, hogy két műve (Zukunft unserer Bildungsantalten és Also sprach Zarathustra), melyekben pozitív ezélokot tűz ki, befejezetlenül maradt. Bölselete nem áll meg hát magában, magától. Sokan személyes vallomása gyűjteményének tekintik.

S mégis nem tagadható, hogy nagy befolyása és „sajátos beese“ van. Honnan befolyása? Ő korszerűtlennek (der Unzeitgemässe) mondja magát és sokban igenis korszerű. Mindíg a mai léleknek valamely kételyét, titkos vágyát, érzékeny oldalát érinti. Sohasem nyugvó, forrongó szelleme tükre annak a forrongásnak és pezsgésnek, a mely korunk szellemét áthatja. Korunk nyugtalan-sága hosszas kutatásoknak mély komolysággal nem tudja átadni magát. S ime ő jó aphorismáival, „meglepő ötleteivel, villámszerű gondolataival, fenséges érzelmeivel, de tartósság, utóhatás, megfelelő tett nélkül.“

Miben áll hát bölseletének „sajátos beese,“ jelentősége? Művei szellemes gondolatok, szerencsés fordulatok, mintaszerű mon-dások tömege. Bizonyos fogalmaknak igen találó neveket ad, melyek elterjednek (Bildungsphilister, Herren- und Sklavenmoral. Übermensch stb.). Classikus formában, mintaszerű stilusban is. Másfelől azonban általános jelentősége *ethikai alapcélzatában* áll. Ha törekvése az erköles megszüntetésére vezet is, ezélja morális volt. Olyan kérdést állít előtérbe s hangsúlyoz mindvégig, a melyről azt hitték, hogy a kereszténység már régen megoldotta és a mely sok körben már feledésbe merült. Szinte megváltás a modern tudomány és élet-viszonyok nyomasztó hatása alatt, midőn előáll s *az emberi személyiséget és belső nagyságát* tűzi ki legfőbb ezélul. De nemesak ráirányítja e kérdésre a figyelmet, hanem eszközöket és utakat is keres a célhoz, hogy a nagy egyéniségek előállása ne legyen kitéve a véletlen szeszélyes játékának, hanem rendszeresen elősegíteni lehessen. S e keresés közben ráakad a *nevelés* régi problémájára, melynek azonban új színezetet ad, midőn a *tenyésztés* problémájává szélesíti. Hogy e kérdést ismételten és nyomatékkal hangsúlyozta, azt állandóan vizsgálódásai körében tartotta és így a figyelmet ráfordította, ez — kivált korunkban, mely annyira szűkölködik erővel teljes egyéniségekben — érdeme s ez érdemét nem kell és nem szabad kisebbíteni.

A Napkeleti bölcsek.

(Urvaosorai beszéd.)

„Ime a csillag, melyet láttak vala napkeleten, előttök megyen vala, miglen jutna és megállana a hely felett, a hol a gyermek vala“. A Jézus születésének jelensége, a Názáreti megjelenésének nagyszerűen rajzolt képe, főséges evangéliumi festmény s valóság. Napkeleti bölcsek aranynyal himzett, tündöklő ruhában, talán a hadverő Cyrus, a hajdan hatalmas perzsa hős király országából jöve. Napkeleti bölcsek, kiknek arezán látszik a mély tudomány, kik az égi testek járásába voltak bémerülve, azoknak titkos jeleit szemlélve. Napkeleti bölcsek, körültek az éj néma esöndje, s felettük egy ragyogó csillag, mely előttük megyen, nekik utat mutat. És a csillag megyen előttük, megyen, miglen jut és megáll a hely felett, hol a gyermek van és megállanak a bölcsek is, Jézus előtt tisztességet téve meghajolnak Kelet tudósai.

A Jézus megjelenésének nagyszerűen rajzolt képe, jelentőségének képben való hiv kifejezése. Hiv és igaz.

E szent asztal emlékei is hirdetik, hogy az! Oh, a kinek a napkeleti bölcsek hódolnak, az nem a escesemő Jézus Mária ölen, hanem egy dicső, hasonlíthatlan élet után a Golgotán elvérzett Mester lábainál a fájdalmas szívű anya, a könnyező Máriával. Az első keresztény idő napkeleti bölcsei után napnyugati bölcsek következnek. S fényes sorban jönnek Athén tudomány csarnokaiból, Róma diadaloszlopai közül, s a későbbi nagy birodalmakból egymásután a bölcsek, Galilei, Kepler, Newton s a többiek felettük a ragyogó csillaggal, mely előttük megyen, miglen megáll a hely felett és megállnak ők is, s Jézus előtt hódolnak, néki tisztességet tesznek.

Hódoltok-e, meghajoltok-e ti is a Jézus előtt? Elhozzátok-e bölcseiségteteket alázatos szívvel, elhozzátok-e tudományotokat ti, kik már a csillagok utjait is meg tudjátok mérni, kik annyit, kik oly sokat tudtok, hogy merészkedtek megkísérteni, hogy a teremtés műveit után-esináljátok? Elhozzátok-e tudományotokat, avagy vannak, a kik abban

mód nélkül elkevélyedtek és ide csak úgy távolról néznek? Elhozzátok-e tudományotokat, melylyel a társadalom minden szükségéit kielégíteni, az egyenlőtlenségeket, a gazdag és szegény közti nagy ellentéteket kiegyenlíteni, megoldani akarjátok. Elhozzátok-e a bölcseséget, melyet ti egyszerű emberek e kortól, az egyik jól, józansággal, a másik kevésbé jól, talán tudáskodással tanultatok? Elhozzátok-e?! Vagyha elhozzátok, felettetek megyen-e az a ragyogó csillag, mely nélkül hódolatotok üres hajlongás, ékes ajándék bár, de szintelen virág. Magatok előtt látjátok-e azt a fényes csillagot, mely az eszmény csillaga, mely bensejében ég szent tűzben, levegője szellemiség, sugarai az ember legmagasztosabb aspiratioi; azt a csillagot, a mely a legjobbaknak mutatja az utat, mely a hol főragyog, fényébe az egyéni üdv, nemzetek nagysága, dicsősége, dicső jövődjé van beszöve?! Magatok előtt látjátok-e azt a csillagot, mely hullámzatosan mindig előre halad, miglen jár és megáll a hely felett és a kik látják a csillagot nagy örömmel örvendeznek s megállnak ők is a hely mellett, néki hódolnak, tisztiséget tesznek. . .

Megálltok ti is és hódoltok! . . .

. . . Látjuk, látjuk Uram a fényes csillagot . . . és látunk tégedet a Golgota gyászából mennyei világosságban kicemelkedő Krisztus! Látunk . . . és emlékezünk te rólad.

De jertek imádkozzunk, ezeket mondván:

Isten! szerető, édes Atyánk! megalázodva borulunk le előtted, érezve hibáinkat, gyöngeségcinket. Oh hányszor eltévesztjük szemeink előtt a világosságot és járjuk az utat, mely nem a te útad. Oh Atyánk! te lelkünkbe adtad a fényt s mi azt sokszor elhomályosítjuk, előnkbe adtad a nemes példákat és mi sokszor nem követjük. Bocsáss meg könyörülő Jóság! . . . S e pillanat szentsége által is indíts minket azoknak hív követésére, a kik bizonyosságot tettek nevedről és a szellemi élet boldogító voltáról, hogy így lehessünk néked méltó gyermekeid, s szent fiad asztalának méltó vendégei.

PÉTERFI DÉNES.

Enyedi György unitárius püspök beszéde.

(A hivek lelki életéről és az egyházi énekről.)

A sárospataki főiskolai könyvtár kézirati kódexéből szemeltük ki e prédikációt a végre, hogy olvasóinknak a kitűnő egyházi szónokot bemutassuk. A világos és szép stíluson, nemes gondolkodáson és józan, felvilágosult észjáráson kívül még három jellemző, kortörténeti érdekű vonás ötlük Enyedi György prédikációjából szemünkbe. Akadtak már a XVI. század végén olyanok, kik unták a templomokban csaknem szünet nélkül hangzó vitatkozásokat; beteltek az üres, élettelen dogmákkal s lelkök más, egészségesebb táplálék után vágyódott; a mi arra mutat, hogy már a Dávid Ferencz iskolájában felnőtt nemzedék átlátta, hogy a hitrombolás nagy munkája után beállt immár a conserválásnak, a hitépítésnek szüksége. Az is kitűnik Enyedi György prédikációjából, hogy a kálvinistákkal való harc a Dávid Ferencz halálával egyidőre bevégeződött. Csak a katolikusokkal, a Kolozsvárt elhatalmasodó jezsuitákkal kellett Enyedinek a szószéken is viaskodni. Báthory Zsigmond idejében csak ez oldalról fenyegette az unitarizmus fennállását komoly veszedelem. Az sem utolsó kortörténeti tanulság, hogy az evangelium tisztaságáig reformált hitelvek puritán egyszerűsége merőben kitiltotta a templomokból az orgonát s a zene minden akkor ismert kézi eszközét. Tinódi Sebestyén az 50-es években még hallotta a kolozsvári piaczi templomban a nagy orgonát; Enyedi György idejében már csak énekkart tűrtek meg ottan, csak az emberi hangnak lehetett méltó része az Úr szolgálatjában. Nagy gondot kellett tehát arra fordítaniok, hogy az isteni tiszteletnek díszé csorbát ne szenvedjen, méltósága és fensége az előző időkhöz képest alább ne szálljon. Ezért hozták be az unitáriusok már a XVI. században német, lengyel s talán olasz nótán okulva a négyes, sőt nyolczas hangú harmóniás éneklést, mit Bethlen Gábor az ő példájokra hivatkozva kényszerített később udvari kántorára. (A jámbor

ugyanis azt tartotta, hogy a magyar ének csak egy hangra alkalmas.) Énekes könyveiket kisselbitett alakban is kiadták, hogy a szegény tanulók hozzájuthassanak s a nép közt könnyebben elterjedjen. S meglátszik Enyedi törekvésén az is, hogy nemcsak a tanulókat, hanem az egész gyülekezetet szerette volna bevonni az együttes éneklésbe. Kulturtörténeti szempontból is van tehát némi fontossága itt bemutatott predikációjának.

CONCIO CXV.

Ad Coloss. Cap. 3. w. 16.

Az Christus beszéde lakozzék bennetek bőségesen, minden bölcsességgel, tanítván és intvén etc.

Az embernek ez világon való életiben sok fogyatkozási és foglalatossági vadnak, kiket mind, akármely szorgalmatos és serény legyen is, el nem végezhet, mert az ember gyarló, az élet rövid, az gond és az dolog megszámlálhatatlan. Azért az, kinek esze vagy on, azokat, az kik nem felettébb szükségesek és az kiknek hátrahagyásában kevesebb kárt vall, elhagyja és az legszükségesbekhez nyul és azokban foglalja magát. Mi légyen pedig embernek itt életében legszükségesb, megmondá Christus Urunk Luc. 10. mikor amaz sok felé kapó, külső dolgokban forgoló, konyhán sürgölődő asszonnak azt mondá: *Mártha, Mártha! igen serény vagy, sok dolgod vagy on; de csak egy volna szükséges.* Mi légyen pedig az, megjelent az Mária példájában, ki vesztég ülve hallgatja vala az ő tanítását. *Mária, úgymond, az jobbik részt választotta, mely nem vétetik el ő tölle.* Másutt is azt mondá: *Keressétek mindenek előtt az Isten országát és annak igasságát, egyéb szükségesek megszolgáltatik tünektek.* Ugyanezen célra néz itt is sz. Pál az meghallott igékben, és miben kelljen az keresztyén embernek gazdagnak lenni, mivel bővölködni, mire fő gondjának lenni, megmagyarázza. Hogy azért mi is az sok gaz és nem annyira szükséges dolgoktól ki tudjuk választani az legszükségesbet és abban foglalhassuk magunkat, szükség az Apostól beszédét megértenünk és tanolnunk. Noha azért Christus Urunknak mondása szerint egy legszükségesb, tudni illik az Isten országának keresése; de hogy azt megnyerhessük, és oda juthassunk, három dolgot kíván itt az Apostól tőlünk. Edgyiket, hogy az Christus beszédével bővölködjünk; másikat, hogy egymást oktassuk, tanítsuk. Harmadat, hogy az Istent dicséretekkel és lelki éneklésekkel magasztaljuk.

I.

Az Christus beszéde, úgymond, lakozzék bennetek etc.

Az Christus beszéde semmi nem egyéb, hanem az ő tudománya és tanítása. Az Christus tudománya pedig nem egyéb, hanem az

Atya Istennek tudománya. Az miképpen ő maga mondá Joan. 7. *Az én tudományom nem enyim, hanem azé, az ki engemet elküldött.* Mondatik mindazonáltal ez az tudomány Christusénak is, mert ő beszéllé, ő magyarázá meg az istennek minden titkos dolgait és tanácsát, az mint sz. János mondja cap. 1. *Az Istent soha senki nem látta, de az ő szerelmes fia, ki az atyának kebelében vagy on, beszéllette ki.* Sőt ő maga is azt mondá az Atya Isten: *Ez az én szerelmes fiam, kiből megnyugottam, ötet hallgassátok.* Ugyan azért mondatik Christus urunk Isten igéjének is Apoc. 19, mert ő általa hirdettette az Isten az ő igéjét és akaratját, az mint szól sz. Péter Act. 10. De holott mostan Christus Urunk közöttünk nem jár, hogy-hogy vehetjük tudományát és hallhatjuk beszédét. Mikor sz. Pál ezeket írá, akkor sem tanít vala Christus Urunk személye szerént itt ez földön, mert immár mennybe felment vala, hanem az ő tanítványi hirdetik vala az tudománt, kit Christustól vöttek vala; azért ugyan Christus tudományának és beszédének mondatik, miképpen az Christus beszéde Isten beszédének mondatik, mert ő az Istentől vötte vala az tudománt. Mostan pedig, holott sem ő maga Christus Urunk, sem az ő tanítványi köztünk nincsenek, hol találjuk az ő beszédét? Bizony nem egyebütt, hanem az szent írásban; mert az szent Apostolok híven és igazán megírták, melyeket ha valaki hall és olvas, szinte annyi, mintha ő magát Christus urunkat hallaná. Mint ez megtetszik Ábrahámnak amaz mondásából Luc. 16. *Vagyon Moysesek és prophetájok, hallgassák azokat!* Akkor pedig, mikor ezt mondá Ábrahám, bizony senki Moysesnek szavát nem hallhatta, mert egy néhány száz esztendővel azelőtt megholt vala. De érti az szent Atya ezen az Moyses írását és könyvét és azt mondja, hogy valaki azokban való igéket hallja, Moysest hallgatja. Hasonlóképpen azért mi is, mikor az Evangelisták és Apostolok írásit olvassuk és halljuk, az Christus beszédét hallgatjuk, az kiknek hallgatására és tanulására int itt sz. Pál minden keresztyéneket. Ez azért első fő dolga és tisztja az igaz keresztyénnek, hogy hallgassa és tanulja az Christus beszédét és az Isten igéjét, mely mindegy. Ezért mondá Christus urunk is Luc. 11. mikor egy asszonyi állat felkiáltván monda volna: *Bódog az méh, az ki téged viselt és az emlék, kiket szoptál.* Ő felele: *Sőt bódogok azok, az kik hallgatják az Isten igéjét és megörizik azt.* Szent Dávid is Ps. 1. azt monda bódognak, az ki éjjel és nappal az Urnak törvényében elmélkedik. Innet azért megtanulhatjuk, hogy nem méltók azok keresztyéni nevezetre, az kik vagy ugyan nem hallgatják, vagy kedvetlenül hallják az Isten igéjét.

Az kik nem hallgatják, nem csak Istennek ellené, hanem ő magok természetek ellen is cselekednek; mert természet szerént az emberben benn vagyon az tudománnak kívánsága, örömes; értekezik, tudakozik. Nem lehet pedig semmiféle dolog felül fővelb (főbb) és szebb tudomány, mint az Isteni félelem, miképpen még az pogány bölcsek is vallják. De az ki nem hall, nem tanulhat az; mert senki okoson és bölcsen ez világra nem születik, hanem min-

den hallásból tanul. Akki így nem tanul, semmit nem tud; tehát akki nem hallgatja az Istennek ígését, semmit nem tud az Isten felől. Ha pedig az Isten felől semmit nem tud, nem különb az baromnál, sőt még az oktalan állatnál is alább való, mert az eljár az ő tisztiben és természetinek folyását követi; de efféle ember megfojtja benne (magában) az természetet is, mert az Isten ez végre teremtette az embert, hogy őtet megismerje, szolgálja. És ezért is adott oly testi állást neki, hogy csak ő emelheti fel orczáját minden élő állatok közt az égre.

Az kik pedig kedvetlen és resten hallgatják az Isten ígését, kiváltképpen három renden vadnak: Elsők az kevélyek, kik magok felől elhitték, hogy ők igen bölcssek, nem szükölködnek más tanítása nélkül, immár mindent általértettek. De ezek szinte ezzel mutatják meg bolondságokat és tudatlanságokat; mert nem olyan az Isten ígéje, mint egy szabó vagy ötvös műh, az kit kitanulhatnak egy néhány esztendeig. Noha az kik efféle mivekben is tudósbak, azt mondják, hogy mindenkor vagyon embernek ott is mit tanulni, és az mit még nem tud. Az Isten ígéje pedig mély tenger, kinek megtanulására semmi éles elme, semmi üdő és akármely hosszú élet sem elég. Jóllehet minden rendbeli ember tanulhat onnat, de annak gazdagságát soha senki ki nem meritheti; sőt mentől többet tanul, annál többet talál, az kit meg nem értett és tudni kellene. Ezért mondá egy tudós ember, hogy az sz. írás olyan, az kiben az barom is lábán járhat, de az elephánt úszhat. Ha olyan könnyű volna az sz. írást kitanulni, az mint ezek vélik, nem mondta volna sz. Dávid, hogy éjjel és nappal, azaz, mindenkor kell az bódog embernek az Isten törvényéről gondolkodni.

Gregorius.

Másodrendbeliek, az kik restek az Isten ígéjére, az fősvények, kik azt tudják, hogy igen nagy kárt vallanának, ha egy avagy fél órát az Isten ígéje hallgatásában töltenének. Azért akkor vagy számot vetnek, regestrumat igazgatnak, vagy szőlőjek, örökségek látogatni mennek, vagy házokban rakogatnak, tisztogatnak, vagy egyéb efféle dolgokban foglalatosok.

De ezek nem tanulták meg Christus urunktól, mely'k az leg-szükségesb dolog, mely'k az örökös marha, az ki el nem vétetik tőllok. Nem hallották, vagy nem hiszik, hogy az embert nem az ő maga szorgalmatossága, hanem az Isten áldása teszi gazdaggá. De bizony végre ő magok károkkal megtanulják, hogy nem üdővesztés, hanem nyereség és kénes volt az Isten ígéjének hallgatása.

Harmad rendbeliek az negédesek és testek gyönyörőségének keresői, kik avagy alunni, avagy lakozni akarnak inkább, hogynem mint az templomba menni. És ezt is szokták mondani, hogy *elmen-nék, de ugyan eluntam immár, mindenkor ugyan csak azont vitatják, azont prédikálják.* De ezeknek eszekben kellene jutni, hogy nemosak az testet kellene hizlalni, hanem az lelket is táplálni még inkább az testnél, az ő kenyerét meg kellene adni, és nem csak az fül gyönyörőségét, hogy mindenkor különb-külömb dolgokat hallgasson, kellene keresni; hanem az meghallott ígéket meg is kellene rágni

és emészteti, mely nemcsak egyszer való hallásban, hanem az gyakorta azon dologról való elmélkedésben vagyon. Még az pogány bölcsek is azt mondják, hogy kétszer-háromszor is meg kell az jó dolgot emliteni és beszélni. Hát mecenél (mit tennél), ha az régi Pápák rendelését követnők, kik az Evangeliumból és sz. irásból egy néhány bizonyos historiákat, tanuságokat szedegettek ki és esztendőnként minden napokra elrendeltek, és ugyan nem szabad azoknál egyebet praedikállani, mintha az többi nem Evangeliumi, vagy nem annyira szükséges volna. Olyan helyeken minden esztendőben ugyan csak azon dolgokat praedikálják, mikor elvégezik, ismét elől kezdik. Honnan vagyon, hogy némelyek az (így) vélik, hogy ugyan nincs egyéb Evangelium és Isten igéje, hanem csak az, miket esztendőnként praedikállanak, — ott inkább elunhatnád az Istennek igéjét. De tudta azt Sz. Pál, hogy efféle finnyás emberek támadnak, kik mindenkor csak újságot akarnak hallani. Azért itt inti az hiveket, hogy ne csak hallgassák az Christus beszédét, hanem az ugyan *bennek lakozzék bőségesen*. Mely mondással azt jelenti, hogy ne tarts(d) az Isten igéjét csak füled gyönyörűségének, kit mikor meghallasz, kifittyen az fejedből, hanem ugyan az szüvedben bocsás-sad, hogy ott fészket verjen és ugyanott lakozzék. Tudd-é, az hol ki *Obs.* lakik, igen gyakran, avagy inkább mindenkor ott forog? Ilyennek kell lenni az Isten igéjének az keresztyén szüvben. Ez pedig nem leszen meg egy, avagy kétszer való, hanem gyakran és szüntelen való hallásból. Ne bánjad hát, ha sokszor azont (ugyanazt) hallod; mert inkább megemlékezel rólla; ne unnjad meg, ha sokszor azont mondják, mert ugy avik beléd. Ezért mondá az Apostol Philipp. 3. *Ugyanazon dologról Atyámfiai nektek irnom én nem restellem, nektek pedig ugyan szükséges.*

Hogy pedig azt mondja sz. Pál, hogy ne csak lakozzék, hanem *ugyan bőségesen legyen bennünk az ige*, azzal azt jelenti, hogy ne legyünk tunyák, az mint némelyek, kik ha csak valami kiesinyt kapnak az igaz tudományban, nem erőlködnek többet tanulni, hanem megelégednek vele, nem tudakoznak, nem értekeznek, sem elmélkednek. De az igaz keresztyén mindenkor nevedjék az tudományban, az mint szól az apostol Eph. 4., mind addig, a mig öreg vagy ember kórba jut és az Christus növését, és teljes teste állásának magasságát eléri. Honnat megtanulhatjuk az Pápásoknak hamis és *Elenchus.* kárhoztatandó itéleteket, kik azt mondják, hogy nem jó az köz és paraszt embernek az sz. irásból mindent érteni, elég ha az Evangeliumnak magyarázását hallja, mert igen hamar eretnekké lenne. És ezért tiltották meg is, hogy közönséges nyelvre ne fordítsák az Bibliát. De ez ellen im hallod, mit mond az Apostol minden rendbeli keresztyéneknek, mert ezeket nem csak az tanítóknak, hanem közönségesképpen mindeneknek írta, hogy bőségesen lakozzék bennek az Urnak igéje. De jól értik az Rómaiak, hogy ha az közrend is olvassa és érti az Bibliát, az ő kereskedések és Bálványozások kitet-szik és Isten ellen való mind életek s mind tudományok kinyilatkozik s azért tiltják az Bibliának olvasását és az Apostolok

parancsolatját és intését hátra hagyják és meghamisítják. De hála legyen az mi kegyelmes Atyánknak, ki mindezeknek istentelenségeket kinyilatkoztatta s mind pedig jámboroknak munkája által megengedte, hogy minden az ő nyelvén olvashatja az üdvösséghezó és minden hamisságnak megrontó szent igéjét. Azért meglássuk, hogy tunyák ne legyünk, magunknak kárt ne tegyünk, hanem a míg ő felsége megengedi, hallgassuk és olvassuk szorgalmatosan az Urnak beszédét és nevekedjünk naponként az igaz isteni ismeretében, hogy az ő szt. igéje lakozzék gazdagon bennünk; mert ez az első dolog, kit kíván az Apostol az keresztyénektől.

Officium.

II.

Másodszor azt kívánja, hogy az ki tanult és tud, mást is tanítson: *Minden bölcsességben tanítsátok és intsétek egymást.*

Ugy vagyon, hogy minden ember elsőbben tanul az ő maga épületire. De még amaz pogán böles is azt mondja, hogy nem csak mi magunkért születettünk. Mennyivel illik inkább ezt elméjében forgatni az keresztyénekeknek! Holott az Ur Isten azt parancsolja, hogy felebarátunkat úgy szeressük, mint minnen magunkat. Miképpen azért, ha az Ur egyéb jókkal meglátogat, illik, hogy azt közöljük egyebekkel is. Azonképpen ha (vala)mi tudományunk vagyon, ne legyünk irigyek, hanem tanítsuk az nálunknál tudatlanbakat.

Minden bölcsességben, ugymond. Itt az bölcsességen nem ért egyebet, hanem az Isten törvényének és az ő szent igéjének tudását. Mert ezelőtt arról szólla és annak tanulásában és hallgatásában hagyja, hogy foglaljuk magunkat. Mert ugyanis ez az igaz bölcsesség, az mint mondá Móyses Deut. 4. az Izrael fiainak: *Ez a tü bölcsességték és az tü tudománytak az több népek előtt, hogy mikor hallják mindnyújan ez nektek adott törvényeket és parancsolatokat, ezt mondják: Ime mely bölcs nemzetség és értelmes nagy nép ez!* Salamon is azt mondá: *Az Istennek félelme eredete az bölcsességnek.* Sap. 13. Uram tégedet ismerni tökéletes igazság és tudni az te hatalmat, gyökere az halhatatlanságnak. Valaki azért ebben az bölcsességben gyakorlotta magát, illik, hogy mást tanítson; mert másutt is azt mondja ezen Apostol, hogy az sz. irás hasznos az tanításra 2. Tim. 3. v. 16. *Minden irás, ki Istennek ihléséből vagyon, hasznos az tanításra, az megdorgulásra etc.*

És intsétek egymást etc. Az tanítás az tudatlannak való, az intés főképpen az feslett erkölcsünek erős. Miképpen illik azért az tudatlant tanítani, azonképpen meg kell az nem jó erkölcsüt inteni. Jó pedig az sz. irás és abban való bölcsesség nem csak az tanításra, hanem az megintésre, feddésre is. Az miképpen mondja az Apostol az mostani eléhozott helyen. Mikor pedig így szól: *egymást*, ajánlja az hiveknek az sziligséget (szelidséget), hogy az tanításban és intésben szeretettel és alázatosképpen viseljék magokat. És ha egyik az másikat tanítja, inti, viszontag ha őtet tanítja

és inti más, jó néven vegye. Sőt gyakorta esik, hogyha az edgyik egy dologban tudós, az másik másban bölesebb, és ha imez imebben megérdemli az feddést, netalám viszontag őtet is meg kell valamiről inteni. És azért tisztetek az keresztyéneknek hogy egymást tanítsák, intsék, építsék, ki-ki Attyafiát az Istentől neki adatott tudomány és mérték szerént jobbitsa és oktassa.

Mert az Ur Isten mint hogy senkinek nem adott mindent, azonképpen senkitől nem vonta meg minden ajándékát, hanem ha imezt nem atta, mással látogatta meg. Azért a mi neki nincs, mástól vegye, és az mi neki vagyon, mással közölje. Mert azért gyűjtött az Ur Isten össze és azért kerített egy társaságba, hogy egymás fogatkozását megépítsük.

Az gazdag nem lehet az szegén nélkül; az szegén élnetetlen, gyámoltalan az gazdag nélkül. Az bölesnek haszontalan tudománya, ha nem volnának tudatlanok, az kiket tanitana. Viszontag, az tudatlan hová lenne, ha nem volna oktatója és tanítója. Így azért az Isten egybekapesolt; de ha megszakadozunk, meg nem állhatunk. Ha pedig egymást segítjük, minden kívánságunk jó móddal elé megyen, bódog és csendes állapotunk lészen. Mint azt amaz két kuldusnak példája megmutatja. Az edgyik vak, az másik sánta, és így edgyik is nem mehet vala sohova. Végre egybe tanácskozáznak, hogy az vak az sántát az hátára vegye és az szemesnek az vak legyen lába; az vaknak pedig az sánta legyen szeme és vezére; és így minden szükségeket véghez vivék. Szinte olyan az mi dolgunk. Némelyet az Isten vastag tetemmel (testtel), erővel szeretett: az munkálkodgyék. Némelyet tudományyal, éles elmével látogatott meg; az olyan legyen bíró, tegyen törvényt, tanitson, igazgassa az kösséget. Ha ezt miveljük, minden fogatkozásinknak gyámolt találunk, és csendes állapotban élnetünk.

III.

Harmadszor, azt kívánja az Apostol, hogy éneklésekkel dicsérje az keresztyén ember az Ur Istent: *Dicséretekkel, dudolásokkal és lelkiénekekkel* etc.

Ugyan az természet hozta ezt az embernek, hogy nem mindenkor egyarányu kedve vagyon: néha csendes elmével, néha vidám kedvvel, és felindult szívvel vagyon. Az vigasságnak idejekor pedig örömet az ember vagy ó maga énekel, dudol, vagy másnak éneklését hallgatja. Ezt penigh az szokást és természetet, mivelhogy az emberből ki nem szorithatni, azt hadgya az Apostol, hogy ezt is fordítsuk az Istennek tisztességére és dicséretére.

Mikor pedig így szól: *Dicséretekkel, dudolásokkal, énekekkel*, minden rendbéli énekléseket befoglal. Mintha azt mondaná: ne lehessen olyféle beszéddel való zengedezés és vigasságnak jelentő igéje, akár Psalmus, akár Hymnus, akár Cantiónek neveztessek.

De mivelhogy szoktak Énekeket költeni sok haszontalan dolgok felől, hazugságokról, gyakrabban pedig latárságokról, éktelen

és fertelmes dolgokról, kik az tisztátalan szívű embereknek gonosz indulatit felgerjesztik és a jámbor erkölcsüeket is megvesztik;¹ megmondja az Apostol minemű dolgokról legyenek írva az keresztyén embernek éneki, mikor így szól: *Lelki énekekkel*, azaz vagy az Istennek dicséretiről, nagyságos dolgairól, ki ő magában lélek, avagy nem ez hitván és hertelen elmulandó dolgokról; hanem amaz megmaradandó lelkijókról, az tisztességes erkölésekről, az Istennek törvényéről és az kikről az Istennek sz. könyvében emlékezet és tanítás vagyon.² Mikor pedig azt mondja, hogy kedvesen énekeljünk, azt jelenti, hogy ne kényszerítésből, mintha ugyan szakmányunk volna, hanem vidám szívvel szeretetből dicsérjük az Ur Istent, mert szabad akarathból és jó kedvből való tiszteletet kíván ő felsége tőlünk.

Mikor azt mondja: *Szüvetekben énekeljétek*, arra int, hogy ne csak nyelvünkkel és ajakunkkal dicsérjük, hanem szívünkéből az Úr Istent. Nem úgy, mint némelyek szokták, hogy az ajakok mondja ugyan az éneket, de az szívök és elméjük másutt jár, és gyakorta ő maga sem tudja, mit mond. Nem úgy kell az keresztyén embernek énekelni, hanem inkább a gondolatnak kell előljárni, és az Istenhez való szeretetben felposduljon, induljon az szí, fakaszsa ki az szája az szózatot, az belső indulatot és szeretetet és úgy kezdjen énekleni.

Utolszor, megjelenti, ki kedvéért és mi végre kelljen az keresztyénnek énekleni: *Az Istennek*. Minthogy az Istennek teremtett állati és szolgáló vagyunk, szükség, hogy minden cselekedetünkben ő felségére, mint egy czélra, nézzünk. Ezt kívánja tőlünk az mi tisztünk, az mi hálaadó voltunk, sőt az minnenmagunk haszna. Mert ha az Ur látja, hogy mind örömünkben s mind egyéb állapotunkban ő felségét magasztaljuk, viszontag ő is minden üdőben minket megáld és reánk vigyáz. Ne énekeljünk tehát azért, hogy vagy valamely embernek hizelkedjünk, vagy valakinek kedvében lehessünk, vagy hogy jó szavunkkal hasznot, hírt-nevet találjunk; hanem mindenkor az Úrnak tisztességére nézzünk.

Ez vala az harmadik dolog, kit az Apostol kíván az keresztyénektől. Honnat mi egy néhány dologot vegyünk eszünkben.

Elsőben, hogy valakik az templumokban és egyéb közönséges gyülekezetben való tisztességes és józan énekléseket kárhozhatnak, nem jól cselekesznek. Mert eleitől fogva mindenkor szokás volt ez az Isten hivi között. Sőt a Sidó Rabinusok azt írják, hogy Ádám is mondott éneket az Úr Istennek és hogy az 91. dicséretet, ki vagyon az Soltár könyvben, ő szerzette és énekelte, az mely nap

¹ Érdekes, hogy még Enyedi György is, Heliodorus fordítója s a Gismunda szerelmi históriájának szerzője, szükségesnek tartja felszólalni a korabeli virágénekek ellen, miket oly hévvel üldöztek a XVI—XVIII. száz folyamán: pedig azt a nagy üldözést nem érdemelték meg e legtöbbször ártatlan enyelgő szerelmi dalok.

² Látni való, hogy 1592-ben elhunyt kedves kolozsvári papjának, Bogáthi Fazakas Miklósnak, költői pályáját tünteti fel itt Enyedi a költők példaképeül.

teremtettet, Moyses felől pedig ugyan kétség nincs, mert az 89. Psalmus övé. Sőt mikor az Isten az Pharahót az tengerbe veszté, az egész Israel népe Énekekkel dicsíré az Úr Istent. Hasonlóképpen ugyanakkor Moysesnek néneje, Mária, az több asszonyokkal, leánzókkal. Annak utánna mikor Sisarát Debora és Baruch megveré, szép dicsírettel magasztalák az Úr Istent. Mit szóljunk Dávid királyról, ki mind bánatjában s mind örömében, mind jó s mind gonosz szerencséjében sok, számtalan dicséretekkel és vigasságtevő musika szerszámokkal magasztalá az Urat. Sőt mikor a felesége, Michol, az Saul leánya megszóllította és esufolta volna, hogy ugrándozott és tánczolt volna örömében az frigy ládája előtt; egy csep- pet se gondola vele, hanem azt mondá, hogy akárki mit ítéljen ő felőlle, de vigad és örül ő az Úrnak előtte. Ugyanezt olvassuk az Új-Testamentumbann is; mert ám megírja sz. Lukács Zachariásnak, Simeonnak és Mariának énekét, kiket az Úr Istennek örömeiben mondanak. Sőt Christus Urunk is az Apostolokkal énekelt, az mint írja szt. Mathe Cap. 26. Itt is az Apostol arra inti az hiveket. De nem csak az emberek, hanem az angyalok is dicsérik és éneklük az Urat, az mint olvassuk Job. 38. Luc. 2. et in Apoc. Tehát nem szemérem, hanem tisztességes és dicséretes dolog az Úrnak énekleni és éneket, dicsíretet mondani.

Honnan tanuljanak az kevély, negédes emberek, az kik szégyen- nek tartják az gyülekezetben, hogy az Úrnak dicsíretire feltátsák szájo- kat és mozdítsák nyelveket. Nem szégyen ez, hanem tisztességes dolog; sőt az Isteni szolgálatnak edgyik része. Egyéb helyeken az tem- plumban mind férfi s mind asszoni állat, mind gyermek s leánzó együtt énekel az deákokkal és egyenlő szóval, szájjal magasztalják, dicsérik az Urat és kérnek segítséget. Hiszem te sem vagy szent- jebb az angyaloknál, nagyobb úr Dávidnál, bölesebb Moysesnél; ha ezek nem szégyenlették az Úrnak éneket mondani, neked sem sze- mérem. *Ám mostan az könyvnyomtató egy néhány szép dicséreteket külön kinyomtatott, az imádságokkal edgyütt, kikkal mostan szoktunk éni. Sokan vadnak az hallgatók közül, kik írást értnek, egy néhány pénzeket ne számnják, vegyennek benne és velünk edgyütt énekeljenek és imát- kozzanak az Úrnak.**) Ezt cselekedik másutt is az jól rendelt Ecelesiákban, az keresztyének ne szégyenljék tanulni és követni az jót. Mindazonáltal azt senki innet ne magyarázza, hogy ugyan nem lehet az isteni szolgálat ezféle éneklés nélkül és hogy minden köte- les az éneklésre; mert némelynek ugyan nincs módgya benne, hogy

¹ Várfalvi Kósa János, kolozsvári pap és Enyedit 1597-ben felváltó püspökünk, szerkesztette e kis énekeskönyvet. Fogott is rajta a hathatós ajánlat, mert sem ez énekeskönyvből, sem a vele egy időben kiadott catechesisből és imádságos könyvecskéből nem maradt fenn korunkra egyetlen példány sem. Annaira elhasználták hitfeleink az isten és egyház szolgálatjára szerzett könyveket. Sőt az 1620 körüli második vagy harmadik kiadásból is csak egy kopott, csonka példányt ismerünk, melyet néhai Sándor István lelkész talált meg véletlenül egy falusi székely tanulóánál.

énekelljen: vagy arra való szava nincs, vagy az szemérmesség reá nem veszi. Ez ilyen hallgathat, csakhogy ő is szívében énekelljen és negédségből ne utálja meg az éneklőket és az éneklést.

Másodszor ugyan itt vegyük eszünkben az Pápásoknak az éneklésben való tévelygéseket; mert elsőbben ők az éneklést oly igen szükséges isteni szolgáltnak tartják, hogy mind éjjel-nappal csak elkintornálnak és kántálnak. Ez pedig babona, mert noha az isteni dicséret igen jó, az mint meghallók; de sokkal szükségeseb az Isten igéjének hallgatása és tanulása, az praedikálás. És csak akkor szükséges az éneklés, mikor érezzük szívünknek felindulását és vidámságát az isteni dicséretre. Másodszor, az Pápások idegen nyelven szoktak énekelni, kit az szegény kösség nem ért. Azt mondgya pedig Sz. Pál, hogy az Istennek házában szükség, hogy minden épület(es) legyen. Hogy-hogy épül pedig abból valaki, az mit nem ért? Sőt ezen Apostol 1. Cor. 14. ugyan megtiltja, hogy senki az gyülekezetben idegen nyelven ne szóljon, avagy ha szól, megmagyarázza. Az éneklésnek pedig ugyan közönséges hálaadásnak, imádságnak és dicséretnek kell lenni; de kicsoda könyöröghet olyan nyelven, az mellyet nem ért? Sőt ugyanott az Apostol nevezetesképpen azt mondja az éneklés felől, hogy az igaz keresztyén mind nyelvével, s mind elméjével énekelljen. Tehát az Apostolnak rendelése ellen cselekesznek és csak bolondság, nevetség, hogy deákul énekelnek. Harmadik tévelygések az éneklésben, hogy sipokat, orgonákat fúnak az templumban; mert noha az Soltárkönyben sokszor olvassuk, hogy az Istent sippal, dobbal, hegedűvel, trombitával kell dicsérni; de külömb volt az, mert efféle musika szerszámok mellett oly dicséreteteket mondtak, kiket minden megértett és akárki is egyetemben énekelhetett. Egy az, hogy ez volt az O-Törvényben és az Új-Testamentumban arról parancsolatunk ninesen, mint az szájjal való éneklés felől. Más az, hogy ők azt nem annyira az Isten tisztességére cselekeszik, mint az füleknek és hallgatóknak gyönyörködtetésére. Azért miképpen Ezechias király elrontá az érez kégyót, ki az ő idejéig megtartatott vala emlékezetre; de mikor látná az király, hogy babonaság és bálványimádás követköznék belőle, elrontá és az irás dicsíri érette: szinte azonképpen, mivelhogy az orgonálás, sipolás annyára ment, hogy csak testi gyönyörüséért leszen az Pápások közt; és mivelhogy sokan annak hallgatásában valami szentséget is tartottak: méltán és igazán az jámbor tudós emberek kirekesztették az keresztyéni gyülekezetből, hogy innét vagy babonaság, vagy valami fertelmes indulatra való gerjedezés ne támadna, az mely dolog az Pápások közt bizonynal megvagyon. Mü azért elégedjünk meg az szájjal és szóval mondott dicséretekkel és ekképpen magasztalljuk az mi Istenünket.

Utolsó tanuságunk azért ez igékből legyen ez, hogy mikor csendes elmével vagyunk, akkor foglalljuk magunkat az Isten igéjének hallgatásában, tanulásában avagy egyebeknek tanításában, intézésében, miképpen az igéknek első és második részében meghallok.

Mikor pedig érezzük lelkünknek vidámságát, fordítsuk azt az isteni szolgálatra, (mint) szívünknek az Istenhez való szeretetben felposdulását, indulását: akkor énekeljünk és mind szájjal-szível az Úr Istent magasztalljuk és dicsérjük. És ekképpen készítsük magunkat amaz élet után következő vigasságra, az hol az sz. Angyalokkal edgyütt vég nélkül énekeljünk és dicsíreteket mondjunk az mi Atyánknak. Amen.

Közli: KANYARÓ FERENCZ.

Az én eledelem.¹

„Az én eledelem az, hogy annak akaratát cselekedjem, a ki engem elbocsátott . . .“ (Ján 4,34).¹

Gondolom, nem ismerellen elöttetek amaz evangéliumi történet, a melynek egyik lényeges pontját beszédem alapjául olvastam fel. Tudjátok bizonyára azt is, hogy e történet fő alakja az a nagyhirű próféta, kiről egyik kortársa úgy nyilatkozott: „*nem vagyok méltó, hogy lehajolván megoldjam saruja kötelét*“.² Tudnotok kell mindenek felett, hogy ez a tanításra mindig kész próféta, megszokott helyéről még nem ismert új vidékre indult. Elhatározása okát a hagyomány ellenségeitől való félelmében sejtí; én valószínűbb indokát abban a feladatában keresem, a melyet tanítványainak így jelölt ki: „*tanítsatok minden népeket*“.³ Elég, hogy elindult. Utjában egy városhoz érkezik. A város kapuja mellett levő kútnál megpihenni vágyván, tanítványait beküldí a piacra, hol délelédet vásároljanak. Szomjas levén, egy ott álló leányzótól vizet kér. Ám a galileai szokásokra féltékeny nő vonakodik eloltani egy samariai idegen szomját. Szóváltás fejlődik köztük; oda csoportosul a nép. Párbeszédök azzal végződik, hogy most meg a nő kér élő vizet az előbb lenézett idegentől, ki az e közben visszatért és őt ebédhez hívó tanítványait azzal a meglepő kijelentéssel fogadja: „*van nekem eledelem, a melylyel éljek*“ . . . „*az én eledelem az, hogy annak akaratát cselekedjem, a ki engem elbocsátott*“.

E rövidbe foglalt történet érdekessége reánk nézve abban van k. aai. hogy a *mi történetünk is ez*, legalább némi tekintetben. A próféta ugyanis a ki csakugyan „*nem vagyok méltó, hogy lehajolván megoldjam saruja kötelét*“ az előttem itt járt prófétáknak, annyival kevésbbé pedig ama názárethi szentnek; a próféta, ki 17 évi szoros köteléket

¹ Elmondattott Toroczkón, 1893. dec. 10-én beköszöntés alkalmával.

² Márk. 1, 7.

³ Máth. 28-ig.

szakítottam szét már elhagyott helyemen, hogy szellemi szomjúságomat e vidék eme szentelt kutjánál megennyhitsem : . . . az a próféta, vagyis inkább apostol én vagyok. A város lakói, a kik e bibliai Jákobénál is szentebb kuthoz, e szép Sionhoz élő vizért oly áhitattal szoktatok feljárni ; a város lakói, a kik a nem ismert prófétának ez üdítő forrás életet adó nedvét oly melegen érző szívvél és minden aggódás nélkül előre kínáljátok : . . . a város lakói ti vagytok. Tanítványaim, a kik utamban könnyen is érthető okok miatt nem kísérhettek, s a kikre éppen ezekért a baráti és atyai érzelmektől dobogó szívem visszagondolni késztet: azok ott maradtak, a kies Nyikó szűk völgyében, hol bájosan zeng a dal : „*Szebb ott még a fűzfa ág is, mint másutt a gyöngyvirág is*“.¹

Oh! ha most, e pillanatban megérkeznének!?! oh! ha ragaszkodó szívek forró szerelmével nyujtanák felém a délebedet : „*mester, egyél*“ .!?? . . . Nos???. . . akkor aai. én is azt felelném az én názárethi prófétám büszke önérzetével : „*van nekem eledelem, a melylyel éljek*“; „*az én eledelem az, hogy annak akaratát eszelekedjem, a ki engem elbocsátott*“ : vagy más szavakkal, hogy

I. Hirdessem hitünk szent igazságait a szószéken, és II. Megvalósítsam azokat példaadással az életben.

Remélem titeket is kielégít ez eledel, melynek leírására bizvást igénybe vehetem néhány pereznyi szíves figyelmeteket.

I.

Eledelemre, unitárius hitünk sarkalatos igazságaira gondolván, nem kell hosszasan fárasztanom figyelmeteket azok elősorolásával. Imé, látom lelki szemeimmel a megnyilatkozott eget, és abban ülni fényes trónján az egy személyű és oszthatatlan lényegű *szellemi Istent*, ki végetlen hatalmával minden életnek és működésnek teremtetője, fenntartója és bölcs rendezője, s a ki ezeknél fogva elménk összes tudásának, szívének minden erényeinek eredeti forrása : „*az alfa és omega : a kezdet és a vég*“.² Mellette a *názárethi próféta* lelki föntségével, mely őt ember létére is oly nagygyá, oly szentté és oly igazzá tette, hogy nagy lelke tiszta tudatára elmondható magáról : „*én és az Atya egy vagyunk*“,³ s kiről az evangéliumbeli százados példáján az egész keresztény

¹ Népdal.

² Jel. 1, 8.

³ Ján. 10, 3.

világ tanuskodik: „*ez az ember Isten fia volt*“.¹ Látom alászállani *Istennek lelkét*, a minden szépre és eszményire buzdító, lelkesítő és bátorító isteni sugallatot. Elöttem és körülöttem a *keresztény egyház nagy egyeteme*, mely a golgothai kereszt dicsfényében szive melegével, tudása erejével közelebb-közelebb tör az egy akol és egy pásztor: az új ég és új föld eszménye felé. Hallom lelkiismeretem néma szózatát, mely *bűncimért bánatra* hív, jó cselekedeteimért *bocsánattal*, a lelki idvesség gyönyörével, a *halhatatlanság* érzésével biztat és boldogít.

Oh szépek az evangelium nagy mesterének eme kijelentései; szépek szenthitünk eme mélységes igazságai. Örömmel és kiolthatatlan lelki szomjúsággal veszem is ezek tiszta hirdetését ajkamra . . . de elszorul szívem annak elgondolásán: van-é, lesz-é bennem elég akaraterő mindig tiszta fényben hirdetni azokat, a miként Idvezítőm akarata kívánja. Aggódom, ha vajjon kielégíthetem-é szivetek hő vágját most, avagy a fejlődő izlés és haladó tudomány kívánalmái szerint a jövőben. Rettegek, ha nem borít-é be engem is a hitetlenség szomorú fellege, mely korunk szellemfényét el-el homályosítja? Irtózom, ha nem zsihasztja-é meg iznaimat, a hit és szeretet fegyverének forgatásában, a vallási közöny hidege. Elborzadva rendülök meg ama nehéz feladat előtt, mely állásontól, működésentől és vallásközönségünk eme gyöngyétől kettőzött fényű világosságot vár az Isten, a haza és a társadalom oltáira, mintegy viszonzásául amaz égi napnak, mely a koszos író szerint kétszer szórja sugarait e városra, kézzel foghatóan intvén: „*ugy fényeljék a ti világosságotok, hogy mások is látván, dicsőítsék a mennyei Atyát*“.²

De félre ti aggódás, rettegés, irtózat és borzadály sátánai! Meg van írva, és hiszem is: „*Parancsol az ő angyalainak te felőled, és ők kezökben hordoznak téged, hogy valamikor meg ne üssel lábadat a kőben*“.³ Oh nem félek tőletek, mert az én eledelem az egy személyű szellemi Isten, az utólérhetlen tökéletességű Úr Jézus; az én erőm a szent lélek tüze, mely a kereszténység egyeteméhez forraszt, a bűnből megtisztít, az idvesség honába emel s ott örökéletet biztosít. Az én eledelem az, hogy az Istenegységet e magas hegyeken hirdessem s annak zászlóját ősi szent fényében magasan lobogtassam.

¹ Mát. 27, 54.

² Mát. 5, 16.

³ Mát. 4, 6.

II.

Eledelem továbbá az is, hogy szent hitünk ez igazságait az életben példaadással megvalósítsam. Tudom, hogy állásom terhesebb oldala ez; de azt is tudom, ebben rejlik annak gyönyöre is. Más foglalkozásnál, más hivatás teljesítésében rendelkezésre készen állanak a karhatalom, a nyers erő, a büntető és polgári törvények, felsőbb és alsóbb utasítások, esetről-esetre szóló szabályrendeletek: a papi méltóságot egyedül a példaadás emeli. És ne gondoljátok, hogy ez a helyzet engem bántana. Ellenkezőleg a példaadás egyedüli fegyverével kezemben nyugodtan merek versenyre kelni a tisztelet és tekintély kivívására, jól tudván, hogy az erényeiért erényeivel küzdő pástort erényeiben és erényeivel követi a nyáj.

Az lesz tehát, nem könnyebb, de gyönyörűsége második eledelem, hogy elmondott unitárius hitünk igazságainak példaadásommal igazoljam valódi értékét. Istenben hívó és bizó lélekkel közelítek a hitetlenhez — ha talállok ilyeneket is — és hitem fénysugarát rávetítem a szédítően magas sziklákra, bevilágítok a bányák mélységeibe, kísérem a felkelő és lenyugvó napot, vizsgálom a csendesen lebegő felhőt, hallgatom a vihar-zugást és villámcsattogást, elmerengek az erdők óriás fáin és a mezők színpompás virányán, versenyt repülök a levegő szárnyasaival . . . és megfogván kezét, megkérdem: ki teremtette, ki tartja kezében ezeket? Jer, borulj le velem, s imádkozzál utánam.

Felkeresem reményeiben csalatkozott embertársamat és rámutatván vesztett reményeim romjaira így vigasztalom: az én szívem is fáj, de fájdalomban is hallja az égi szót: „*a reménység meg nem szégyenít.*“ Neked is szól e hang: remélj, tőrj és szenvedj; szenvedőké a menyország!

Elmegyek a világot és embereket gyűlölő felebarátomhoz, kit sorsa és nyomora szellemszárnyaitól fosztott meg . . . és elköltözött kedvesei után tudakozódván, rámutatok az égi hajlékra, melyben övéi reá várnak; megkérdzem: tudod-e még szeretni őket? Szeretetet szárnyain utólérheted őket!

Benyitok a fényes paloták gazdag urához, ki földi gyönyöreit embertársai bukásán szerezte — — és a szelidség gyöngéd hangján figyelmeztetem: „*ne tedd azt mással, mit nem kívánsz magadnak.*“

Beszólok a szegényes kunyhóba, homnan a gazdagok gyűlölete hangzik kifelé — — és kezét fogván a nyomor fiának, ezt mondom: „*jobb a tökéletesen járó szegény a gonosznyelvű gazdagnál.*“ Dolgozzál: a munka nemesít és könnyet szárit.

Nem kerülöm el az iskolát, hogy mosolygó tekintettel, szives bátorító szóval nyujthassak elismerést az érdemnek, jutalmat az igyekezetnek.

Szivesen állok szóba a hivataluokkal, iparossal, kereskedővel és társadalmi üdvös intézményeink vezetőivel, hogy a közügy oltárán meghozott áldozataik gyümölcsét értékesebbé tehessem.

Nem fordulok el a bűnöstől, hogy megtérésre indíthassam. Nem félek megállani a betegágyánál, hogy a türelem balzsamát fájó sebeire boríthassam.

Nem teszek különbséget osztály, rang és felekezet között, hogy mindnyájan egyek lehessünk az Ur Jézusban.

Barátja akarok lenni mindenkinek, ellensége pedig senkinek . . . mert ez az én eledelem, ez az akarata annak, a kinek nevében jöttem.

*

Ime! ezek az én eledeleim, ezek czéljaim ker. aai. Ezekre hívlek el az én Idvezítőm nevében. Elhívlek abban a hitben és abban a reményben, hogy szivesen is fogadjátok. Elhívlek azzal az elhatározással, hogy mint vendégeimet egy jó házigazda szerénységével megtisztelni kedves kötelességemnek fogom tartani. E hitben és elhatározásban fogadjatok magatok közé, mint szomjas vándor prófétát. Ajándékozatok meg szives bizalmatokkal, mint szellemi előmeneteleteket munkálni ohajtó lelki pásztort, ki lelke egész melegével üdvözöl titeket. Üdvözöl szent Sion, élő és éltető víz forrása: Az egy igaz Isten tiszteletének magasztos hajléka stb.

Üdvözöl egyházkebli tanács-gondnokok, pénztárnok és egyháziak, szolgatársam, minden rendű és rangu híveim, tanítói kar, helybeli és vidéki hitrokon vendégek, beiktató paptársam, mint egyházi hatóságom megbizottja stb.

Végül pedig reád bizom magamat és enyémet szent Istenem. Ha látni fogod, hogy erőm lankad: állj mellém; ha csüggedni fog lelkem: te bíztass; ha mindenek elhagynak is: te ne hagyj el; ha pedig magadhoz hívsz: add meg jutalmamat, de akkor se hagyj el szent hajlékodat és ennek lakóit. Ámen.

NÉMETH ISTVÁN.

Ferencz József püspök megnyitó beszéde az Egyh. Képviselő Tanácsban.

Mlgs. és főt. Képviselő Tanács! Egyházunk hatóságainak szervezetéről a mult 1899-dik év jul. havában tartott egyh. főtanács által alkotott törvény f. évi jan. 1-én életbe lépven, ez alapon ugyancsak a mult év aug. havában tartott zsin. főtanács által szervezett Képviselő Tanácsot ma először van szerencsém üdvözölni.

Polgári életünk ez uj évével tehát egyházi életünkben is egy új korszak nyílt meg. Mert habár az új törvény eddigi hatóságainkat lényegökben nem érintette is, azokat úgy szervezte, hogy méltán ujaknak mondhatjuk.

A mi különösen Képv. Tanácsunkat illeti, ennek az új törvény szerinti szervezetében nem csekély jelentőségűnek tartom, hogy az jövőre meghatározott s részben éppen e célra választott tagokból fog állani, mi által gondolatom szerint, egyfelől szilárdabb alapot nyert egyházunk közigazgatásának e kiválóan fontos szerve, a mennyiben az illetők mint erre különösen elhívott s választott tagok mindenestre nagyobb erkölcsi kötelezettséget kell hogy magokban érezzenek a tanácskozáásokban részt venni, mint a míg azokban mindenik egyh. tanácsos afia részt vehetett ugyan, de éppen ezért senki sem érezte magát erre szorosabban kötelezve; másfelől összhangzóbb és határozottabb lesz működésünk is, nem lévén kitétetve annak az eshetőségnek, hogy egyik gyűlésnek a tagjai egészen mások legyenek s a mit egyik gyűlés határoz, az a másokban esetleg újabb vita tárgyává tétessék.

¹ Az 1899. évi jul. 2-án tartott egyh. főtanácsban megállított törvény szerint a központi igazgató testület, az egyh. képv. tanács is újra szerveztetvén, az újja alakított képv. tanács 1900. jan. 24-én tartotta első ülését. Ez alkalommal mondotta Főt. Ferencz József püspök ur e történelmi visszatekintéssel gazdagított s az új szervezet életrevalósága iránti bizalomtól átlengett megnyitó beszédet. Szerk.

A Képv. Tanács új szervezetében még nagyobb fontosságot tulajdonítok annak, hogy ennek választott tagjai vannak a vidékekről is. Régi keletű már, de az újabb időben mind inkább nyilvánvalóvá lett bizonyos féltékenység és bizalmatlanság a vidékek részéről a központi kormány, illetőleg a Képv. Tanács iránt, hogy ez nem fordít annyi gondot a vidékek mint a központ érdekeire. Nem terjeszkedem ki annak fejtegetésére, hogy volt-e s van-e ennek a bizalmatlanságnak jogosult alapja. De hogy megvan, az tény, s nekem semmi több aggodalmat nem okozott, mint ez. Mert nekünk nem lehet nagyobb ellenségünk, mint a minők mi leszünk magunknak, hogy ha a hagyományos unitárius összetartás szellemét meglazulni engedjük s a közérdek helyett központi, vidéki vagy éppen személyi érdekek szerint sorakozunk egymás mellé vagy állunk egymással szemben. Az által tehát, hogy a Képv. Tanács jelen szervezetében a vidékiek is választott tagok által képviselve vannak, remélem, hogy e bizalmatlanság nemcsak hogy további táplálékot nem fog magának találni, hanem teljesen megszűnik. S ha csak ezt az egyet is eléjük, már ez is megbecsülhetetlen áldása lesz az új szervezetnek.

Vajha az is lenne. Vajha Képv. Tanácsunk jelen szervezetében általában még fokozottabb mértékben megfelelné annak a czélnek és rendeltetésnek, a melyért ezt az intézményt böles eleink egyházunk szervezetébe beállították. Hogy mikor? Egész pontossággal meghatározni nem tudjuk. Mert jkönyvei csak 1791-ben kezdődnek. Pedig hogy megelőzőleg is megvolt, világos abból, hogy az 1778-ban Szt. Ábrahámon és 1780-ban Dézsfalván tartott zsinatok határozataiban a Representativum Consistorium is említettik. Néhai Mikó Lőrincz tanárunk, a kinek vonatkozó tankönyvből vettem az előbbi adatokat is, ugy véli, hogy ez a hatóságunk valószínűleg az ugynevezett partiale vagy Particulare Consistoriumból fejtett ki, a mely, t. i. ez utóbbi, legrégibb jkönyveinkben Particularis Conventus, Partialis Congregatio, Sancta sedes Claudiopolitana, Sanctum Consistorium Claudiopolitanum, Sancta Sedes ecclesiastica, Püspök urunk széke nevezeti alatt is előfordul.

Valamint eredetét nem tudjuk pontosan meghatározni E. K. tanácsunknak, szintegy szervezetének történetét sem ismerjük körülményesen. Ugy látszik, hogy kezdetben a főgondnok, illetve a főtanács nevezte ki tagjait. Erre enged következtetni az 1778-ban Szt. Ábrahámon tartott zsinat végzéseinek II. pontja, melyben ez áll: „A kolozsvári Consistoriumhoz applicaljon a főkurator a kolozsvári érde-

mesebb atyafiak közül négyet, kik a kolozsvári Representativum Consistoriumhoz tartoznak“. Ez a végzés azután legelsőbben 1780-ban a dézsfalvi zsinaton a 7-dik szám alatti végzésben így alkalmaztatott: „a kolozsvári Representativum Consistorium assessorainak e Statu seculari denominálja a mlgs. főcurator ur a generale Consistoriummal együtt, a kolozsvári mater ecclesiának actu fungens curatorait Rákosi és Barra Ferencz őkegyelmeket és a kolozsvári Collegiumnak érdemes perceptorait Barta Mózes és Ágoston afiait; de a kinevezettekön kívül jelen lehetnek a generale Consistorium assessorai is.“ Lehet, hogy ebből fejlett ki aztán későbbben a Képv. Tanácsnak az a szervezete, a mely múlt évi decz. 31-ig fennállott; t. i., hogy a kinevezések — mikor s mikor nem? ki tudja? — elmaradtak s mindenik egyh. tanácsos jogosult tagja volt az E. K. Tanácsnak, a gyakorlat szerint azonban ezt a jogukat rendszeren csak a Kolozsvárt lakó egyh. tanácsosok gyakorolták. Következésképp, azt hiszem, hogy csakugyan ideje volt egyházunknak ezt a kiválóan fontos intézményét canon szerint szervezni, körülírni úgy a Képv. Tanácsnak, mint az elnökségnek s a tisztviselőknek kötelességeit, a mint ezt a múlt évi főtanács megtette, tekintettel levén a változott viszonyok s a kor által igényelt szükségekre. Tévednek tehát azok, a kik esetleg talán azt hiszik, hogy a múlt évi Főtanács a Képv. Tanács reformálásával letért őseink által eddig követett útról s a patriarchalismust feláldozta a törvényszerűségnek. Mert a patriarchalismus magában véve igen szép és jó dolog s Isten mentsen, hogy ennek szelleme valaha kihaljjon egyházunkból. Csakhogy az igazi patriarchalismus nem lehet ellensége az írott törvénynek, s hogy hitelődeink sem támaszkodtak tisztán csak a patriarchalismusra, ennek elég világos példája néhai Mikó Lőrincz tanárunk által nagy gonddal összeállított canon gyűjtemény.

A mi már azt a kérdést illeti, a melyet bizonyára sokan feltesznek s feltehetünk mindnyájan, hogy vajjon K. Tanácsunknak ujjonnan szervezése előnyére vagy hátrányára lesz-e egyházunk közigazgatási rendszerének? ezt természetesen csak a jövő mutatja meg. Én az előbbit hiszem, már csak azon két oknál fogva is, a melyekre fennebb rámutattam. De ezzel távolról sem akarom kisebbiteni a megelőzőtt Képv. Tanácsok működését és érdemét. Nem, senki nálam inkább nem tudja méltányolni E. K. Tanácsunknak általában s tisztviselőinek különösen, legalább a közelmúltból egyházunk érdekében kifejtett buzgalmat, lelkiismeretes törekvését elhivatásának mindenekben

eleget tenni. Senki ezt inkább méltányolni nem tudhatja, mint én, ki szerencsés voltam annak 23 évig elnöke s legtöbbszögre egyedüli elnöke lenni s tén nem ámitom nagyon magamat, ha azt hiszem, hogy ez időszak sem fog utolsó helyet foglalni el egyháztörténetünk évkönyveiben. De hát a jónál is még lehet jobb. Az élőfák minden évben új lombot hajtának. Az intézmények a fejlődés törvényének szintén alá vannak vetve. Sőt csak is az olyan intézmény életerős, a mely fejlődni tud és fejlődni képes. Legyünk hát bizalommal Képv. Tanácsunk jelen szervezete iránt is.

E bizalomtól lelkesítve üdvözlöm ismételten újonnan szervezett Képv. Tanácsunkat első ülésünk alkalmából s kérve-kérem ugy ennek tagjait, mint különösen tisztviselőit és szakbizottságait, hogy a magokra vállalt megbízatásban ügyszeretettel, unitárius buzgalommal eljárni s kötelességeiket lelkiismeretesen teljesíteni sziveskedjenek. Én magam a menyire ezt fogyatékos erőm és tehetségem még megengedi, rajta leszek, hogy ne csak a tisztviselők sorában, hanem a jó igyekezetben és munkásságban is elsőnek találtassam s elnök társaimnak, valamint a Képv. Tanácsnak bizalmát, támogatását megérdemeljem.

Adjon Isten boldog új esztendőt! Az ő segedelme legyen velünk és áldása kísérelje szeretett egyházunk java és előmenetele érdekében kifejtendő munkásságunkat!

Párisi levél.

Páris, 1900. jan.

(A lyoni conferentia.)

Szerkesztő Úr!

Mikor a multkori leveletemet irtam, a francia protestánsok akkor tartották a lyoni értekezletet. Nagy aggodalommal várta mindenki ez értekezlet eredményét. De nem következett be sem az, a mitől némelyek félték, sem az, a mit mások remélttek. Hogyha a francia protestánsok „Conference fraternelle“-je nem is tette mind azt a jót, a mit tehetett volna, de legalább keveset tett. Adom röviden a vitát és határozatokat, miből látni lehet az eredményt, vallási és egyházi szempontból.

A gyűlés nagyon népes volt. 216 képviselő közül csak nyolcz hiányzott, a többi 208 megjelent. Puyroch lyoni papot újra elnöknek választották meg, s megmaradtak az alelnökök is: Br. Schiekler és Bruguière marseille-i pap.

A gyűlésen legelőször a „Conseil central électif“ról tárgyaltak, mivelhogy az 1896-iki conferentia egy bizottságot küldött volt ki, hogy foglalkozzék e kérdéssel, mint a „Synode officiel“ kérdésével. De a szélső orthodox töredék teljesen ellenezte, hogy a conferentia ezt a kérdést tárgyalja elsőnek. Azzal fenyegette a többséget, mely azonnal meg akarta e kérdést oldani, hogy a gyűlést elhagyja. Heves vita után a többség a békeesség okáért engedett a szélső orthodoxok kívánalmának, nehogy szakadás következzen. A szélső orthodoxok tehát ragaszkodtak a bordeaux-i „Synode officieux“ rendeletéhez.

Most, hogy tovább tanácskozhassanak, egy közös tért kellett találni, melyen a conferentia tagjai közt egyértelműség jöhetne létre. Ekkor a mérsékelt és szélső orthodoxok egyesülten azt ajánlták, hogy válasznak *egy bizottságot a protestánsoknak erkölcsi és társa-*

dalmi téren való együttműködésére. A liberálisoknak semmi okuk sem volt, hogy ezt ellenezzék és az ajánlatot elfogadták. Az ajánlat szövege a következő: „A conferentia egy bizottságot nevez ki a protestánsoknak erkölcsi és társadalmi téren való együttműködésére: a protestantismusnak röpiratok által védelmezésére és conferentiák által való védelmezésére azokban az egyházakban, melyekben erre szükség van, az atheismus és a pálinkával való részegeskedés elleni nézetek terjesztésére, a közerkölesiség érdekében“. A bizottság tizenkét tagból fog állni. És magához esatol még három tagot az ág. hitv. egyházból, és az independant egyházból.

Ez ajánlatot egyhangulag elfogadták, kivéve néhány szélső orthodoxt, köztük a párisi consistorium képviselőjét, ki az ülés végén megtagadta, hogy a liberálisokkal való együttműködésre bárminő szavazásban is résztvegyen.

E kérdés békés elintézése hatással volt arra, hogy most a „Conseil central électif“ kérdését vegyék elé. A szélső orthodoxok kijelentették, hogy ők az e feletti vitában és szavazásban nem vesznek részt, de a mérsékelt orthodoxok a liberálisokkal együtt a „Conseil central électif“ javára szavaztak és a consistoriumokat fel fogják hívni, hogy annak a megalkotását segítsék elő.

A conferentia tárgyalta a „Synode officiel“ kérdését is. A conferentia hozzájárult ahoz az indítványhoz, hogy a consistoriumok törekedjenek arra, hogy a „Synode officiel“ a reformált egyházban helyreállítsák. A szélső orthodoxok a szavazástól tartózkodtak.

Hogy a lyoni conferentia további munkájáról is számot adjak, meg kell említenem, hogy foglalkozott a lelkészek nyugdíjalapjával. A helyzet nem valami kedvező. Mind több-több lelkész vonul nyugalomba és az alap évről-évre apad. Itt fenyegető veszélyvel állunk szembe. A conferentia meghatározta, hogy az egyházközségekben a nyugdíjalap javára külön gyűjtések rendeztessenek a világiak által és nem a lelkészek által, mivel azokat fenyeleznék, hogy ők a maguk számára gyűjtsenek.

A conferentia azután a madagaskari elemi iskolák ügyét tárgyalta. Ez iskolák nagyon hasznosak a protestantismusra, mert a katolikusok kettőztetett törekvéssel küzdenek a szigeten a protestánsok befolyása ellen. S a conferentia minden tagja egyetértett abban, hogy a madagascari iskolákat fenn kell tartani. Meleg szavakban emlékeztek meg most is ama két férfiről, Escaude és Minault

hittérítőkről, kik ezelőtt két évvel ármány következtében az ügyért Madagascarban áldozatul estek.

Végül szólnom kell a conferentia alkalmával tartott két jeles egyházi beszédről, melyek közül az egyiket egy orthodox, a másikat egy liberális pap mondotta. Bár eszméik különbözők voltak és különböző szempontból tárgyaltak, mindkét beszéd élénk benyomást tett a nagyszámu hallgatóságra. Ez azt bizonyítja, hogy egy keresztény szónok beszédéből mindazoknak lehet épülni, a kik arra figyelnek, ha mindjárt nem osztják is minden eszméjét.

És most, a lyoni conferentiáról beszámolva, kérdésbe lehet tenni, mi az általános benyomás, melyet az azon hozott határozatok hátrahagynak? Van a mi meglegedésre szolgál, s van a mi sajnálandó. Meglegedésre szolgál az, hogy az orthodoxoknak nagy része, a mérsékelt párt határozottan visszautasította a szélsőknek a kötelező tanra most is megtett kísérletét; meglegedésre szolgál, hogy bátorsággal és erélyvel lépett fel a kibékülés, a protestans erők összpontosítása érdekében. A lyoni conferentia nyilvánosságra hozta, hogy a protestansok közt többségben vannak azok, a kik a békét ohajtják és az együttes működést a hitnézetek külömsége mellett is. Összesen 104 consistoriumunk van és azokból 66 akarja az egyesülést s csak 38 nem akarja. Ez azt mutatja, hogy elődeink huguenotta vére foly a mi ereinkben. Örvedetes, hogy a conferentia a „Commission d'action“-t létrehozta, melyben minden protestáns hitárnyalatnak lesznek képviselői. Ez jóllehet szerény kezdet, de alkalmazása a helyes elvnek, az arányos képviselő elvének. Fontos helyet fog-e ez a bizottság vallási és egyházi életünkben betölteni? erre a jövő adhatja meg a feleletet. Mindeneseire a liberálisok készséggel fogják a bizottságot támogatni.

S örvedetes az is, hogy a többség a presbyteri-zsinati rendszert ohajtja helyreállítani. E tekintetben azonban sikert nem mindjárt lehet várni, mert az én meggyőződéseim szerint csakis a „Conseil central“, segíthetné ezt elé a kormánynál. Ezért tehát a „Conseil central“-t kell előbb újra szervezni. A liberálisoknak és mérsékelt orthodoxoknak igazuk van, mikor ezt kívánják.

A mi a lyoni conferentiában sajnálandó, hogy nem volt elég melegség e testvéri összejövetelben. Nem azt teszi ez, hogy a tárgyalások botrányosak lettek volna, sőt olyanok voltak, hogy másoknak is például szolgálhatnak. De a határozatokat a lappangó fenyegetés nyomása alatt hozták, annak a fenyegetésnek a nyomása alatt, hogy

a szélső orthodoxok szakítani fognak, ha olyat határoznak, a mit ők elfogadni nem hajlandók. Ez nyomasztólag hatott a tárgyalásokra.

A szélső orthodox lapok a lyoni conferentia határozatait magukra nézve előnyösen magyarázzák. Különösen örvendenek annak, hogy a conferentia-tartás nem kötelező. Nem voltak e conferentiákon többségben s nem is lehetett arra kilátásuk, ezért ez öröm. A mérsékelt orthodoxok lapja is meg van elégedve azzal, mit a conferentia mivel, hogy a szakadást kikerülték és a „Comission d'action“-t megalkották. A liberalis protestansok lapja elismeri a mi jót a conferentia tett, de sajnálja a határozatok következetlenségét, az ellenmondó szavazásokat s főleg azt, hogy a conferentia nem jön többé össze. A montauban-i facultás egy volt tanárának a nyilatkozatával végzem. Az illető szigorú orthodox volt, de ezelőtt néhány évvel teljesen békülékeny lett ecclesiastikus téren. Örömmel üdvözölte az ezelőtt három évvel tartott conferentiát és sok reménnyel nézett a mostani conferentia elé. Számos cikket és röpiratot írt, melyekben az orthodoxoknak, a kik egykor hallgattak az ő szavára, ecclesiastikus tekintetben a kibékülést ajánlotta. A mostani conferentián beszédében arra hívta fel a tagokat, hogy egyesüljenek az administratio tekintetében. A gyűlés után ezt írta: „Én az egyességet az administratio nézve kívántam, s a conferentia vallási egyességet adott. Ez több, mint a mit reméltem. A mi két pártunk most együtt új és nagyobb szerű munkát fog végezni Franciaország evangélikussá tételében. Nemesak erkölcsi és hazafias, vagy egyszerűen protestáns munkában egyesülnek, hanem vallási és evangéliumi munkában. Vajha e kipróbált harezosnak igaza lenne!

CHARRUAUD D.

Dr. Martineau Jakab.

Az unitárius kereszténységnek a 19. százévben Angliában legnagyobb és minden idők kereszténységének egyik legnagyobb egyházi atyja, Dr. Martineau Jakab bevégezte csaknem százévre terjedő fényes pályafutását.

Arius és Athanasius és Augustinus tudalmában ott volt koruk egész böleselme, Martineauóban a multból fölhozott és az ujkori böleselet, a keresztény vallás igazságainak védelmére. És a keresztény világnézetet senki e száz évben fényesebben, áthatóbb és tisztább látással, erősebb következtetéssel nem védte, mint ő; senkinél inkább nem egyesült a gondolat átlátszósága, az okoskodás ereje varázslatosabb stýlussal, mint ő nála. Gondolkodásának letisztalódása más, mint ama régi egyházi atyáké. Gondolkodásának tisztája: az Egy Örök Élő Isten; néki Jézus nem Isten, de életének isteni szentsége, elveinek isteni igazsága előtt meghajol és követi oly hű engedelmességgel, a milyennél különbbel senki azok közül, a kik őt Istennek nevezik. Beszédeit Tennyson, a költő, s korának más kitünő emberei hallgatják és iratait a kereszténység minden egyházának tanítói épüléssel olvassák.

És még inkább fogják olvasni ezután. Munkái: a tisztult kereszténység prófétai inspiratióban; élete a vallási elvek gyakorlata keresztény szentségben. Az unitarius kereszténység egy nagy nevet jegyez be történelmébe, hogy tovább szállítsa az általános kereszténység számára a jövő időkre.

PÉTERFI DÉNES.

GYÖNGYMONDATOK.

(Újkori írótól.)

G ő g.

Térdem csuszást a kövér góg úgy veszen, mint tartozást.
Shakespeare.

Könnyen türöm, ha nagy ember érezteti velem, hogy ő nagy;
de nem tudom soha türni, ha törpe meredez. *Kazinczi.*

Gögössel szemben legtöbbet ér a megvetés. *Mármontel.*

G ú n y.

A gúnyirat az embereket csak megharagitja, de nem jobbitja.
Glasbrenner.

A rágalmazók és gúnyolók szívében titkos gonoszság van. A legkellemesebb gúny és bántalom között csak egy lépés van. *Lambert örgrófné.*

Az emberek ritkán gondolják meg, hogy ők a gúnyiratok eredeti példányképei s ezt magukra rávitelesítsék s ennél fogva könnyebben lesznek rosszabbak, mint jobbak. *Kleist.*

G y a l á z a t.

Az emberek szennyes ruháikat nem szokták a világ szeme előtt mosni. *I. Napoleon.*

Sok igazaknak és ártatlanoknak a költött és ármányos rossz hír derék hirnevet hozott — a rágalom keserű szégyenülésével.
Petrárka.

G y a n ú.

A gyanú hasonlít a galandféreghez, melyet csak részenként lehet elűzni s ritkán egészen. Ha az utálatos állatnak a feje visszamarad, a szenvedés újra feléled. Ha a gyanunak csak egy rossz szála is fenmarad, viszont utánnő. *Baldamus.*

Gyakran az ember többet keres, mint a mennyit megtalálni akar. *Molière.*

G y e r m e k.

A gyermek mindig tesz valami hibát, csak utánna kell járni; s a ki ezt elmulasztja, úgy cselekszik, mint a ki sajnálja a gyomot kitépni a kertjéből. (eserkesz elv) *Jókai*.

Boldog esecsemő! neked a böcső még egy végetlen ür, ha megemberedel, keskeny lesz a végetlen világ. *Schiller*.

Sok szülők nem is sejtik, hogy már gyengekoru gyermekeikben maguk körül a legszigorubb birákat, legélesebb szemü kémekeket tartják, kiknek figyelmét semmi tettök el nem kerüli, — s hogy azokat nem az által képezik jóvá vagy rosszá, a mit nekiek mondanak, hanem a mit előttök cselekesznek. *Szemere*.

Az ember nagyon szereti jósolgatni a gyermekekről. *Rousseau*.

Sohasem szabad a gyermek felől kétségbeesni, míg teljesskorságra nem jutott, csak ekkor fejlődnek ki minden képességei s csak ekkor lehet felőle helyesen itélni. *I. Napoleon*.

Természeti értelemben a gyermek az anyáé; de a polgári törvény értelmében — miután a férfi és nő megegyeztek együtt lakni a gyermek az apáé, minthogy a családfő az apa. *Hobbes*.

A nyájás és csevegő gyermek legkedvesebb családtag; látni, és hallani őt, gyönyörködtető, veszíteni legfájdalmasb. *Petrárka*.

G y i l k o s s á g.

Gyilkos, ki gyilkosnak kegyelmet ad. *Shakespeare*.

A gyilkosság mindig gyilkosság marad — s annál kegyetlenebb, minél vértelenebbül történik. *P. Szathmáry Károly*.

Iszonyu dolog egy embert megölni. A lelkesülés, büszkeség, vagy gyűlölség pillanatában kimondatott az eskü (elszántság). Látjuk megjelenni, kit meg kell támadnunk; közeledünk hozzá s ekkor borzadunk, mert csak ekkor fogjuk fel, minő büntényre köteleztük magunkat. Az óra üt és szembe állunk vele: ekkor a legbátrabbak is reszketnek, mert a gyilkosság mindig gyilkosság. *II. Dumas S.*

G y ó g y á s z a t.

Gyógyszer halaszthat életet, a halál magát a gyógyászt elviszi. *Shakespeare*.

A gyógyász az a szerenesétlen ember, kitől mindennap esodát kívánnak, például, hogy az egészséget és mértéketlenséget egymással megegyeztesse. *Voltaire*.

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. Martineau Jakab, az angol unitáriusok híres papja és tanára, a „Manchester College“ theol. intézet volt igazgatója jan. 11-én Londonban meghalt 95 éves korában. Az egész Angliában mély megilletődéssel fogadták halála híréit. Nem csak az egyházi lapok irtak róla, hanem a „Times“ és a többi nagy lapok is terjedelmesebb cikkekben méltányolták e huegenotta eredetű nagy író és kiváló embert. Temetése jan. 16-án ment végbe a közrészvét megható nyilatkozatával. Martineau neve ismeretes volt a külföldön is. Hazánkban folyóiratunk közölt több tanulmányt tőle és a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ adott közre munkáiból egyes részleteket. Életéről és munkáiról bővebb ismertetésben fogunk megemlékezni.

Sir Henry Tate. E név egy angol unitárius nagy jótevőnek a neve, ki a mult év végén nyolcvanegy éves korában költözött el az élők sorából. Szorgalmas munkával és helyes számítással gazdag lett és gazdagságával együtt növekedett jótékonyága. Egyes gyülekezetek számára az aláírásoknál legkevesebb 2000 koronával vett részt. A „Manchester College“ oxfordi épületére 200.000 koronát, ugyanazon intézetnél a „szónoklattan“ tanári székére 100.000 koronát, s a Manchesterben levő Missionary-College-ben csakugyan a „szónoklattan“ tanári székére 100.000 koronát adott. Másnemű adományai is nagyon jelentékenyek: a „National Gallery of British Art“ épületét ő ajándékozta a nemzetnek; Liverpoolban és Manchesterben könyvtárakra és iskolákra több százezerre menő összegeket adományozott. Ezelőtt egy évvel báróságra emelték, melyet most tőle nagyobbik fia William Henry Tate (Liverpool) örököl. Sir Henry Tate unitárius papnak volt a fia.

Az angol unitáriusok templomépítési alapra gyűjtést indítottak a mi pénzünk szerint 240.000 koronáig. Ez összegből már 170.000 kor. kigyűlt. Sir Brunner, Sir Lawrence parlamenti tagok és Nettelfold 20—20 ezer koronát irtak alá. Az alap Londonra és környékére szól. Csakis itt szándékolt templomépítést fognak belőle segíyezni. Londonban az unitáriusoknak jelenleg 25 templomuk van. És hogy építési alapot teremtenek, az azt mutatja, hogy az angol fővárosban az unitáriusok száma folyton növekedik és új istentisztelet-helyekről kell gondoskodni.

Dr. Székely Ferenczet, a kitűnő magyar jogászt a király főügyészsége nevezte ki. A hivatalos esküt a budapesti kir. ítélő tábla teljes ülése előtt tette le, Varga Ferencz főügyész-helyet-

tessel együtt. Ez alkalomból Sárkány József kir. tábl. alelnök üdvözlő beszédében kifejezte az osztatlan elismerést, az általános helyeslést és megelégedést, melylyel a kinevezés a magyar jogászság nagy családjában s a hazai közvéleményben találkozott. „Hosszu évek során ismertem — mondotta — és becsülni tanultam azon tiszteletreméltó irányelveket, melyek önöket ezen közhasznú működésükben mindenütt és mindenkor vezérelték. Catói jellemük mellett, nemes szívük humanissmussát és emberszeretetét és mindenekfelett azt a hazafias meleg érdeklődést, melylyel a magyar igazságügy érdekei, hitele, jövője iránt, a nemzet jogéretének és törvénytiszteletének fejlesztése iránt annyi ügyszeretettel s a mi napjainkban — fájdalom — ritkaság, annyi nemes idealismussal viseltettek“. D. Székely Ferencz ezt a nemes idealismussát nemcsak mint jogász, hanem mint egyháztag, mint a budapesti egyházközségnek gondnoka is példás módon gyakorolja és buzgóságával az egyházközség vallásosságának ápolására, ügyeinek előbbvitelére a leghathatósabbán befoly.

A Yorki ügy. Angliában York városban a St. Saviourgate-i unitárius gyülekezet lelkésze agnosticizmust kezdett hirdetni. A gyülekezet több tagjának az ily szellemű prédikálás nem tetszett és két tag törvényszék elé vitte az ügyet, hogy tiltassék meg a választmányoktól, hogy a templom ily tan hirdetésére használtassék és hogy oly egyént alkalmazzon lelkésznek, a ki ily tant hirdet, mert a templom arra építettett, hogy „abban vallásos, jóérzesű keresztények jöjjenek időről-időre össze és ott vallásos istentiszteletet hallgassanak, vasárnap és más napokon“. Ez ügyben a legfőbb törvényszék közelebb döntött és bár a panaszlókat a költségekben elmarasztotta, a főkérdésre nézve kimondta azt, hogy a templom csakis keresztény vallásos célra használható. Eddig a yorki ügy. — Hanem a budapesti „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ ennél tovább megy és Cs. czikkirója, ki ezt az ügyet a lap olvasóival ismerteti, a következő megjegyzést fűzi a legfőbb törvényszéki végzéshez: „Természetes, cz a végzés nem állja útját a szellemi fejlődésnek. Az unitarizmus nálunk szombatosságra csapott át a multban s Angliában jelenleg agnoszticizmusba s hová fog még jutni, ki tudhatná azt?“ No lám! Bizony azt nem tudhatni, hogy mit hoz a jövő, de azt látjuk, hogy a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“ czikkirója mit szeretne, hogy hozzon, mikor a yorki esetet e czim alatt tárgyalja: „Az angol unitáriusok pöre a legfőbb törvényszék előtt“; és azt is értjük, igen jól értjük, mit jelent a multa vonatkozás, hogy „az unitarizmus nálunk szombatosságra csapott át“. De hát a yorki ügy nem az összes angol unitáriusok pöre, hanem egy külön, magában álló eset, hiszen czikkiró is, ki tájékozva látszik lenni a dolgokról, tudhatná, hogy éppen az unitariusok soraiból szálltak leginkább sikra a Herbert Spencer agnosticizmusa ellen. És a szombatosságra hivatkozás? Ezt mi nagyon sokszor halljuk. Ha az unitarizmusról valami szépet mondanak, ha az unitarizmusról mások kedvezően nyilatkoznak, bizonyos, hogy az önök részéről mindjárt a szombatosságra történik hivatkozás. Hivatkozni hivatkozhatnánk mi is önöknél hasonló jelenségre és

pedig nem is a multban, hanem a jelenben mutatkozó jelenségre, hivatkozhatnánk az önök szombatosságára, „futkározó“ nazarénismussukra. Lehet, hogy a Kálvin dogmái közül mi nem egyet támadtunk, melyeket ma önök se fogadnak el merev formájukban. De arra nem emlékszünk, hogy valaha a calvinismusnak a nazarénismust, ezt a vallási visszafejlődést, bármely alakban feltudtuk volna.

Weingart. Mig Szászországban s Németország más részeiben a liberalis protestánsok szabadon prédikálhatják vallási meggyőződésüket, Hannover megszorításokat tesz a liberalis protestantizmussal szemben. Egy új Hossbach-féle pört támaszt. Ezelőtt mintegy husz évvel Hossbachot megválasztotta papjának Berlin egyik gyülekezete, de a porosz egyházkormány nem akarta szabadelvű nézetei miatt megerősíteni. Hossbach különösen a csodák ellen kelt ki, az oly csodák ellen, melyek a természet rendjébe bényulást jelentenek. Egész Németország theol. tudósai emelték fel szavukat Hossbach mellett s végre is hosszas halasztás után állásában megerősítettet. Ehez hasonló eset foglalkoztatja most Németország egyházi köreit, habár külső formáiban attól el is térő. Weingart osnabrückeri lelkész oly beszédeket tartott, melyekben a Jézushoz való imádkozás, az erendő bűn és más orthodox tanok ellen foglalt álláspontot. A hannoveri egyházkormány ezért hivatalától felfüggesztette. Mikor a tárgyalásról hazatért, hívei lelkesülő ragaszkodással és tüntetéssel fogadták. Azóta a Weingart-ügy Németországon napirenden van. Jeles egyházi férfiak, tudósok nyilatkoznak a hannoveri egyh.-tanács eljárása ellen, melynek „mértéke nem evangélikus, hanem római pápás jellegű, mely az evangéliumot betübirósággá és törvényszerű jogi codexsé alakította át.“ Az orthodox irányu lapok, a Weingart felfüggesztése felett örömlöknek adnak kifejezést. Dr. Szlávik a hannoveri egyh.-tanácsot úgy jellemzi, hogy az egyik zsinatján a személyes ördögről való tannal foglalkozott, s egyik tagja beigazolta, hogy „az ördögről szóló tan nem csupán az „egyház tana, hanem egyesén az Uról származik.“ Hová fog eldőlni a Weingart ügye, fog-e emez egyháztanács engedni, erre a feleletet a legközelebbi jövő adja meg.

Róm. kath. autonomia. A magyarországi róm. katolikusok febr. 1-én és a következő napokon congressust tartottak Budapesten az autonomia ügyében. A congressusban részt vettek a püspökök és a róm. katolikusok világi képviselői. Több pártárnyalat volt: Ugron-párt, Horánszky-párt, Zichy Nándor-párt. A pártok közti különbségek kevésbé érdekelhetik a protestánsokat. De érdeklí az, a miben egyeztek. Mind a három párt egyezett abban, hogy a vallási és tanulmányi alapok a róm. kath. egyháznak, mint autonomikussá leendő testületnek rendelkezése alá bocsátassanak. A „Sárospataki Lapok“ erre nézve Bartha Miklós országgyűlési képviselőnek, ki a róm. kath. autonomia mellett irt, ezeket mondja: A képviselő ur az egyenlőség nevében követeli a r. katholicismus számára az autonomiát. Abban mindnyájan egyetértünk, hogy ma nincsen egyenlőség a róm. kath. és prot. felekezetek között. De hátha a r. kath. czélokra használt alapokat a r. kath. önkormányzat számára kiszolgáltatja az állam, akkor még kevésbé lesz

meg a kívánt egyenlőség. Talán ha a képviselő ur is a szívére teszi a kezét, nem fogja mondani, hogy autonomikus kormányzása egy óriás vagyonnak csak annyi erőt, befolyást és eszközöket biztosít a czélok elérésére, mint autonomikus kormányzása az emésztő szegénységnek! Mivel akarja hát a róm. katolicismus és protestantismus között ily módon felbillent egyensúlyt helyre állítani? Az egyenlőség elérésének csak két módja lehetséges. Az egyik a saecularizatio, a másik meg az, hogy tegyen az állam a protestáns felekezetek számára is olyan fundatiokat, a minők megilletnék. Ha a nemzetiségi egyházaknak rendelkezésükre állanak effélék, a par excellence magyar felekezeteknek illetén megsegítése sem döntené meg az állami rendet. „A képviselő ur jól tudja, hogy a protestantismus virágzása és hanyatlása mindig együttzállt vagy emelkedett a magyar nemzeti állam virágzásával vagy hanyatlásával.“ A congressus különben az ügy tanulmányozására előzetesen kiküldött bizottság javaslatát fogadta el általánosságban, Horánszky amaz indítványával, hogy a részletes tárgyalás előtt a bizottság lépjen érintkezésbe a legfőbb kegyúrral, a kormány-nyal és a püspöki karral, hogy azoknak nézeteit megismerve foghas-sanak a részletes tárgyaláshoz. Elfogadták azt az indítványt is, mely a kisebbség javaslatából vétetett, hogy a bizottság tárgyaljon az illetékes tényezőkkel az egyházmegyei autonomia megalkotása és a közvetlen választás behozatala iránt is.

„Los von Rom“ Németországban. „Los von Rom“ jelszóvá lett nem csak Ausztriában, hol politikai okok járulnak ehhez, hanem Németországban is, hol ilyen okok nincsenek azzal közvetlenül összekötvve. Németországon az utóbbi két tízévi alatt több mint 40.000 róm. kath. lett protestánsá. A „Los von Rom“ Franciaországban is terjedőben van. Belgium az ultramontanismust, mely már az állam létét veszélyeztette, parlamentileg korlátozza és a protestantizmus számára biztosítékokról gondoskodik, úgy hogy Brüsszelben egy unitárius gyülekezet is fennállhat. Magyarországon? Itt mintha most akarna az ultramontanismus divatba jöni! Bő köpeny alól osztja áldásait, melyekben soha még egy oszágra nézve sem volt köszönet.

Franciaországban a kormány kemény harcot kezdett a szerzetrendek ellen, melyekről, — a mint a napilapok írják — kétségbevonhatlan bizonyítékokat nyert, hogy államellenes üzemeket folytatnak. A nem engedélyezett szerzetrendeknek föloszlatását határozta el és egymásra idézeti törvény elé e nagy vagyonhoz jutott jámbor lelkű atyákat. A jezsuiták természetesen minden követ megmozdítanak, hogy az ítéletet meghiusítsák. A párisi érsek az államkormány iránti becsültségének mindjárt azzal adott kifejezést, hogy látogatást tett e szerzetes atyáknál és sajnálkozott s a „Croix“ szerkesztőségére meg áldását adta. De a párisi érseknél vannak a kormánynak még olyanabb ellenesei is. Waldeck-Rouseau miniszterelnök az aixi érsek és más püspököknek a fizetését lefoglaltatta. Ez intézkedésére a miniszterelnöknek az aixi érsek „La Croix“ czimű lapban egy levéllel válaszolt, melyből a napi lapok után közöljük a következő részletet: „Büszke vagyok arra, hogy

a kormány velem szigorubban bánik, mint kartársaimmal. Hogyha a minister azt állítja, hogy már Waldeck-Rousseau ur elődjei is megintettek, úgy fölszólítom, hogy bizonyítsa be ezt az állítását. Sohasem zavartam meg egyetlen szóval vagy egyetlen czélzással a világi hatóságokhoz való viszonyt, a vallásügyi miniszternek állítása tehát szemtelen, alávaló hazugság, otromba sértés, a melyet visszavágok szerzőjének arczába. Az, a ki az ország törvényét megsérti, Waldeck-Rousseau, mert ellopja tőlem fizetésemet, a mely a képviselőtestületek által többször elismert állami tartozást és kötelezettséget alkot, sőt miután konkordátumon alapul, még az adósságnál is több és államtörvénnyel ér föl.“ Az aix-i érsek ezután kijelenti, hogy Waldeck-Rousseau példáját követte és ő is irt a pápának. Az érsek a következő szavakkal fejezi be levelét: „A minister levele annyira impertinens, hogy azt hiszem, nem írta volna alá, ha annyi fáradságot vett volna magának, hogy előbb elolvassa. Megteszem ezt a mindenesetre platónikus főnutartást megyémenek, a katolikus Loirenak szenátoráért, a mely cseppet sem lehet büszke arra, hogy ezt az embert beválasztotta a szenátusba. Waldeck-Rousseau azzal, hogy járandóságunkat elrabolta, oly gyalázatos tettet követett el, a mely őt minden emberi nyelven diskvalifikálni fogja.“ Ily levelet aligha még kapott egy állam miniszterelnöke. De a francia kormány úgy látszik, szilárdan halad tovább kitüzött czéljában. Mit mutat az a körülmény, hogy számos francia congregatio, melyeknek fölösztatása legközelebb várható, a belga-francia határon házakat és telkeket igyekszik vásárolni, hogy vagyonát a köztársasági fiskus elől megmenthesse.

Dr. St. George Mivart róm. kath. lelkész a Londonban megjelenő „Fortnightly Review“-ben tanulságos cikket irt. Rámutat arra, hogy a tudomány előhaladása oly meggyőződések hozott létre, melyek az egyház dogmáival összeférhetetlenek, „ugy hogy egy tisztességes emberre nézve sem lehetséges, hogy e meggyőződését megtartsa és ugyanakkor tovább is alkalmazkodjék a régi hitvalláshoz.“ „Az egyházi tekintélynek módosítani kell.“ (Őszinte beszéd. — Vaughan bíbornokot azonban nem tudták fejtegetései meggyőzni és tudományos lelkészét a sacramentumok használatától eltiltotta mindaddig, míg igazhitűségéről bizonyítékot nyújt és visszavonja mindazt, a mi irataiban „az apostoli szentszék szerinti szent katólikus hit tanításai a hit vagy az erköles dolgaiban ellenkezik“.

Tanári vizsga. Pálffy Márton, kolozsvári főiskolánkban h. tanár a Ferencz József tudományegyetemen a tanári vizsgát dicséretes eredménnyel letette. — **Tudori szigorlat.** Balogh György ügyvédjelölt csakugyan a kolozsvári egyetemen az államtudományokból szép eredménnyel tudori szigorlatot állott és doctorrá avattatott.

Az ág. evangélikusok pozsonyi theol. akadémiaja a mult év végén elvesztette egyik tanárát. Pukánszky Béla idő előtt sirba szállt. Neve folyóiratunk olvasói előtt sem ismeretlen. Egy pár bibliai tanulmányát (Ezékiel, Zsoltárok) folyóiratunkban adta közre. Számos cikket irt a Tresztyénczky Ferencz pozsonyi ág. lelkész és akad. tanár

által szerkesztett „Ev. Egyház és Iskola“ című jeles lapba. S ezeken kívül egy héber nyelvtant. Munkálkodásában a szabadvizsgálódás elvét követte. Benne a tudomány egyik leghivebb munkássát vesztette el.

Agh Ferencz. Ritkulnak a sorok, melyekbe a kik tartoznak, ifjuságukban tüzkeresztségen mentek át, a magyar szabadságért harcoltak, száműzetést szenvedtek s később tanulásukat kiegészítve tisztas állást vívtak ki maguknak. Agh Ferencz végig küzdötte a szabadságharcot s a száműzetésből hazatérve aztán ügyvéd lett s később járásbíró. Helyét mindenütt bétöltötte. Mint egyháztag, egyike volt a legbuzgóbbaknak, a főtanácsi gyűléseknek pontos látogatója. Melegen érdeklődött az egyházi ügyek iránt s a nép mivelődéségye szívében feküdt. Bánfy-Hunyad állami iskoláinak létrehozásában nem kis része volt s számos éven keresztül az isk. széki elnöki tisztet viselte. Kalotaszeg mivelt osztálya benne egyik legjobb tagját vesztette el s az unitarius egyház hű fiát.

Gyászhirek: *Simó János* tordai unitarius lelkész élete 33-ik s házassága 6-ik évében jan. 15-én elhalt. Haláláról a tordai eklézsia kebli tanácsa gyászjelentést adott ki, „a fájdalom őszinte érzetével jelenti, hogy szeretett lelkipásztora, a Jézusi hit, remény és szeretet buzgó apostola, a vallásos és társadalmi élet és munkásság hű bajnoka, egyh. tanácsos, egyh. köri jegyző, életének 33. lelkipásztorkodásának 12. évében mindnyájuk mély fájdalmára jobb létre szenderült“. Tordáról Kissolymosra szállították s ott helyezték nyugalomra. Péterfi L., Biri férjét s Simó Anna édes atyját gyászolja benne. — Szentmihályi *Agh Ferencz* ügyvéd, nyug. kir. járásbíró s egyháztanácsos, élete 77-ik, házassága 45-ik évében jan. 24-én megszűnt élni. Halálát neje Balázs József s gyermekei: Agh Emma, özv. Bod Lászlóné, Agh Róza, Nagy Miklós gyógyszerész neje, Agh Vilma, Dr. Vass Péterné s Agh Ferencz, vasúti hivatalnok és nagyszámu rokonság gyászolják. — *Pál Mózesné*, szül. *Gothárd Krisztina* volt szováti unitarius lelkész özvegye, élete 81. özv. 7. évében jan. 13-án meghalt Gyaluban. Pál Berta, Kisgyörgy Sándor, unitar. esperes neje, Pál Róza, Kántor József körjegyző neje, édes anyjukat s Gothárd Sándor szováthi birtokos testvérét fájlalja az elhunytban. — *Létai Máté*, aranyosrákosi unitarius lelkész nagy csapás találta, nejének, *Csipkés Ilkának* élete 54-ik s házassága 28-ik évében történt elhunytában. — *Darkó József*, kolozsi nyug. tanító 85 éves korában febr. 11-én jobb létre költözött. Halála F.-Zsukon történt, honnan Kolozsra szállították. Darkó János kolozsi birtokos, Darkó Lajos gazdatiszt, Darkó Mária, Tóth Albert gazdatiszt neje édes atyjukat gyászolják benne s Kozma Pál, kolozsi birtokos közel rokonát. — *Péterfi Róza*, Végh Gyula m. á. vasúti ellenőr neje 46 éves korában elhalálozott Kolozsvárt övéi mély fájdalmára. Az elhunyt előbb néhai Török Sándor, sepsikőrispataki lelkésznek volt a neje.

A R A N Y K Ö N Y V.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok.

(Huszadik közlemény.)

242. Barabás Dénes, Hódmező-Vásárhely.....	1	kor. — fill.
243. Jóváírt kamatokban 1899. jul.—decz. 1/2 évre	117	„ 42 „
244. Báró P. Horváth Kálmán főgondnok (4-szer)	100	„ — „
245. Magyar Zoltán Kolozsvár (2-szor).....	4	„ — „

Összesen: 222 kor. 42 fill.

Az előbbi 19 közl. összege: 4811 kor. 58 fill.

Együtt: 5034 kor. — fill.

Fogadják a szives adakozók adományaikért legmelegebb köszönetemet s egyszersmind legyen szabad egyházunk összes tagjainak becses figyelmébe ajánlani e nagy emlékü alap további gyarapítását.

Kolozsvárt, 1900. febr. 20.

FERENCZ JÓZSEF,
unitár. püspök.

Alapítvány a nagyajtai egyházközségben.

Ama buzgóság, ragaszkodás és szeretet, mely szent vallásunk érdekei iránt a Nagy-Ajtai egyházközség tagjai sorában az utóbbi időkben oly gyakran nyilvánult, egy újabb jelenségben erősítette reményünket a jövő iránt. A f. évi február hó 4 én tartott ekkleziiai gyűlésben, ugyanis, Dr. F e r e n c z y Géza helybeli ügyvéd ur, egyházunk egyik legkiválóbb tagja, egy 150 koronás alapítványt tett korán elhunyt kedves neje emlékének megörökítésére, „Dr. Ferenczy Gézáné szül. Kardos Mariska alapítvány“ czímen. Az alapító levél szerint, a tőke gyümölcsözőleg kezelendő, és növekedő kamataiból urvacsorai kelyhek és szószék-takarók szerzendők.

Dr Ferenczy ur egyházunk azon tagjai közé tartozik, kiknek nevei az egyház összes nemes irányu mozgalmaival összeköttetésben állanak. Jelen nemes adományával is egy új erősítő kapcsolatot teremtett ama biztató reménységünkre nézve, melyet egyházunk tanultabb elemei iránt szívünkben táplálunk.

Isten áldja meg őt jóindulatu munkásságában.

Nagy-Ajta, 1900. február 5-én.

LŐFI ÖDÖS,
lelkész.

Alapítvány az iszlói egyházközségben.

A teljesen alaptőke, s minden vagyon nélkül levő iszlói egyházközségnek nagy alapítványt tettek G y ö r f f y György és neje H a l á s z Anna iszlói lakos hitbeli afiai. kik is összes vagyonaikat, mint egy 20.000 korona értékben végrendeletileg az iszlói egyházközségnek hagyományozták; az abban körül irt feltételek és módozatok végrehajtására kötelezvé az egyházközséget. A mit a midőn nyilvánosságra hozok, a határtalan hála és elismerés szavaival mondom :

„Nefélj kicsiny sereg“ mert alkalmas időben, a veszély legnagyobb pillanatában jött a segítség mintegy bizonyosságul annak, hogy „a hol a legnagyobb a veszedelem, ott vanlegközelebb az Isteni segedelem“. Így lesznek az utolsókból elsők. Adakozók tette nem szorul dicséretre. Isten soká éltesse őket!

— Tisztelendő Úrmösi Kálmán ur a Szent-Gericzei egyházközség részéről 10 koronát; az Ákosfalvi leány egyház részéről 4 koronát; Tisztelendő Györffy Ferencz ur a Szent-Mihályi anya és hozzá tartozó leány egyházak részéről 18 korona 89 fillért; Tisztelendő Sándor Áron ur a kadácsi egyház részéről 4 koronát s így összesen 36 korona 89 fillért küldöttek hozzám a Maros-Járásban építendő imaház javára; a mit a midőn az egyházközség hálája és köszönete kifejezésével e helyen nyugtázok, felkérem lelkész társaimat szíveskedjenek az ez értelemben tett felhívásomnak eleget téve meghozni az áldozatot Maros-Járás imaházunk javára, mert a szükség kiáltó, építkezniünk kell! Összes lelkész társaimhoz intézett megkeresésem még csak három helyt lett meghallgatva. Azonban hiszem hogy a: „Reménység meg nem szégyenit“. A küldeményeket várom.

— Többé kevésbé az adakozások egymást váltják föl az iszlói egyházközségben. Tkt. Bedő Dénes tanár ur az elmúlt évben az uri szent vacsorához három alkalommal kenyeret és bort; Tkt. Simó Benedek ur egy alkalommal bort, Tiszt. Fekete Józsefné egy alkalommal kenyeret adományoztak. Továbbá Nagy Istvánné özvegy róm. kath. vallású nő a közszükségek fedezetére 2 koronát; Györffy György egy levél szekrény készítésének költségéhez 2 korona 30 fillért; ugyancsak Györffy György a vizsgáló szék ellátásának részben fedezésére 1 korona 60 fillért adományoztak, kiknek nyilvánosan is köszönetemet fejezem ki.

Iszló, 1900. január 31-én.

FEKETE JÓZSEF,
unitár. lelkész.